
HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor vrienden en beoefenaars van de historie van oostelijk Zuid-Limburg

Het Chronogram, geschiedschrijving in woord en tijd

Bij alle volkeren en in alle tijden vindt men zinnebeeldige verklaringen van getallen. De Pythagoreeërs gaven aan het getal een aparte zin. Zij beschouwden het getal als het beginsel der dingen. Op grond hiervan meenden zij dat God de kosmos had geschapen in getalverhoudingen, die zij overal terugvonden. In het Oude Testament hebben de getallen 3, 4, 5 en 7 een bijzondere betekenis (7 dagen van de schepping, 7 dagen van de week, het getal 7 bij sabbat- en jubeljaar). Onder invloed van de getallensymboliek werden in de oudheid woorden als getallen en getallen als woorden gelezen. Namen kunnen zo met getallen worden aangeduid. In het 'Boek der Openbaring' de 'Apocalyps', XIII, 18, roept Johannes beelden op, die de indruk wekken van een algehele vernietiging van de wereld. „Hier komt de wijsheid van pas. Die doorzigt heeft berekene het getal van het Beest, want het is het getal van een mens, zijn getal is 666". Met behulp van Hebreeuwse cijferwaarden kunnen we dit lezen als 'kaisar Neron', waarmee Nero bedoeld werd.

In dit verband moet ook de Joodse *kabbala* worden genoemd, die door getallenspeculatie een mystieke uitleg van de woorden zocht. De kabbala had een magisch karakter, dat zich uitte in het aanroepen van onbekende machten met toverformules in letter- en cijfercombinaties, die vooral in amuletten gesneden en gebruikt werden in zegen- en vervloekingsformules. Zo kennen we de toverspreuk ABRACADABRA, toegepast door de Romeinen als een praktisch middel tegen de koorts. Dat gebeurde door op een stuk perkament de formule te schrijven, het aan een stukje vlasdraad te bevestigen en het vervolgens als een amulet om de hals van de patiënt te hangen. Rond 1200 bereikte de kabbalistiek haar grootste bloei. Het is juist omstreeks deze tijd dat onder invloed van de kabbala het *chronogram* is ontstaan. Middeleeuwse monniken vonden in het chronogram een mogelijkheid om een tweevoudige boodschap (in woord en tijd) over te brengen. Een soort 'memoria technica' waarmee zowel de inhoud als het jaartal in een mededeling kon worden doorgegeven. De taal die hiervoor gebruikt werd was het Latijn, dat zich uitstekend daartoe

leende. Immers verschillende Latijnse letters stelden tevens Romeinse cijfers voor. Oorspronkelijk waren dat de letters I = 1, U = V = 5, X = 10, L = 50, C = 100, D = 500 en M = 1000. Bij de berekening van het jaartal moeten alle letters met cijferwaarde meetellen.

In de 15de eeuw, toen het Vlaams als literaire taal een zeker overwicht had gekregen, werden toegevoegd de letters J = I = 1, IJ = Y = II = 2 en W = VV = 10. Maar de letter D = 500 werd niet meer meegeteld. Deze kunstgreep werd gepleegd door de rederijders, die meer vrijheid in het woordgebruik kregen, waardoor gemakkelijker het jaartal was te vormen.

In de rederijderskamers verenigde zich dat deel van de stedelijke burgerij, dat zich gezamenlijk wilde oefenen in het voordragen, toneelspelen, dichten en ontwerpen van chronogrammen. Het chronogram kreeg enkele gelijkbetekenende aanduidingen als *jaarschrift*, *jaarvers*, *jaartalvers*, *tijdvers*, *chronicon*, *chronicum*, *chronostichon*, *eteostichon* en *incarnatie*. Het frequent voorkomen van oude chronogrammen in de Zuidelijke Nederlanden (waaronder Limburg) wettigt het vermoeden dat ze hier moeten zijn ontstaan. Het oudste exemplaar (1210) waarvan we met zekerheid kunnen aannemen, dat het niet retrospectief is geschreven, komt voor op een incunabel, gevonden in de Duitse plaats Altdorf¹. Het veelvuldig gebruik leidde in de 16de en 17de eeuw ertoe dat jaartalverzen een belangrijke functie kregen in inwijdings-, vierings- en herdenkingsteksten. Ze waren te vinden op gebouwen, graven, altaren, klokken, triomfbogen, munten, penningen en in kronieken en geschiedwerken zoals die van Anthonis de Roovere, Pieter Bor en Pieter Cornelisz. Hooft. Door de verborgen dateringen op prenten en schilderijen kreeg het chronogram een enigmatisch karakter, zoals we dat kunnen zien in 'de aanbidding van het Lam' van de gebroeders van Eyck, waardoor we met zekerheid weten dat het schilderij op 6 mei 1432 gereed is gekomen.

Toch zijn de knapste chronogrammisten geen bekende schrijvers of dichters. *Joseph a Pinu*, afkomstig uit Auerbach, een plaats aan de Göltzsch in het z.w. van Saksen werd in de jaren 1550 tot 1590 populair met dubbelverzen, die in werken van latere schrijvers zijn teruggevonden. Hij is een van de grote pioniers geweest, die het chronogram tot literaire kunst heeft verheven. Pinu was de eerste die brochures en boeken over chronogrammen heeft geschreven². Hij slaagde erin jaarschriften populair te maken in zijn tijd, door consequent het vers in zijn correspondentie met notabelen toe te passen. Daarbij speelde zijn afkomst een niet onaanzienlijke rol, zijn vader was privé-secretaris van Johan Frederik, de keurvorst van Saksen, die samen met Philip van Hessen de protestanten leidde tegen Karel V. *Johannes Avianus*, een tijdgenoot van Pinu, schreef in 1597 voor elk jaar van 1500 tot 1596 een chronogram in fraaie italiëken, maar gaf de cijferletters niet in hoofdletters of in kleur aan³. Van *Johannes Rempfen*, een pater Jezuiët, in zijn tijd een

vermaard professor in de filosofie en de theologie aan de 'Julia Academia' universiteit te Helmstedt, zijn 1050 chronogrammen bekend, rond 1711 geschreven in de vorm van een 'Horatiaanse ode'⁴. Hierin verkondigt hij de lof van zijn oversten en neemt hij Maarten Luther en Catharina Bora op de korrel. In Antwerpen leefde omstreeks die tijd de pater Jezuïet *Gerard Grumsel*. Hij tekende in zijn boek 'Annus sexagesimus'⁵ 2086 jaarschriften op met betrekking tot historische gebeurtenissen in de 17de eeuw. Ook vandaag de dag worden chronogrammen ontworpen. De meest vooraanstaande ontwerpers in Limburg zijn: *Drs. A. Uitterhoeve* (Amsterdam), *Drs. P.T.R. Mestrom* (Maastricht), *Dr. P. Claes* (Kessel-Lo), *pater L. Verbraeken* (Hoogstraten) en niet te vergeten *pastoor Jos Linssen*, de parochieherder van St. Bernadette aan de Baandert te Sittard. Pastoor Linssen verzorgde een bibliofiele uitgave in 113 chronogrammen over de Sittardse historicus A.H. Simonis, een parochiekroniek '50 jaar Maasbracht-Beek' en 'een pelgrimstocht naar Rome', de laatste twee boekjes met 105 jaarschriften. Daarnaast ontwierp hij enkele honderden jaartalverzen voor allerlei festiviteiten en gelegenheden.

Een handvol toegepaste chronogrammen uit de laatste jaren zullen we achtereenvolgens de revue laten passeren.

Parochiestempel van de Baandert

sigILLUM eCCL. paroeC. s. bernaDetteae. (1957)
(‘Stempel van H. Bernadetteparochie’.)

De parochie van de H. Bernadette, het levenswerk van bouwpastoor Jos. Linssen werd in 1957 opgericht. Het parochiestempel zal hier altijd van getuigen. (Ontw.: J. Linssen)

Herzogenrath 700 jaar

**HVIVS CASTELLI
RESTAVRATIONE IMPLEANTVR
CIVES RODENSES
ACTAE PIETATE AETATIS**

hUIUs CasteLLI
restaUratlone IMPlEantUr
CIVes roDenses
aCtae pletate aetatIs
(1982)

(‘Mogen de burgers van Rode vervuld worden met eerbied voor het verleden door de restauratie van dit kasteel.’)

Herzogenrath, de grensplaats bij Kerkrade, vierde in 1982 het feit dat de plaats 700 jaar stadsrechten bezat. In de annalen van het klooster Rolduc wordt reeds in 1104 melding gemaakt van de burcht Rode, die in dit gebied altijd een centrale plaats zou innemen. Op de burcht werd op 22 mei 1982 een plaquette met bovenstaande tekst onthuld. (Ontw.: A. Uitterhoeve)

Toon Hermans ereburger van Sittard

Op 23 maart 1984 werd Toon Hermans benoemd tot ereburger

van Sittard. De dag erna gaf de conférencier een 'benefiet'-voorstelling van zijn nieuwe show in de schouwburg ten bate van de restauratie van het orgel van de St. Petruskerk. De Lionsclub van Sittard zette haar schouders onder deze aktie, waardoor in de kortst mogelijke tijd de zaal was uitverkocht, waarbij voor een kaart toch f. 50,- moest worden neergeteld. Het kerkbestuur van de H. Petrus en Michaël betuigde Toon Hermans zijn erkentelijkheid voor zijn spontane geste in de vorm van een chronogram dat als volgt luidde:

o grote toon, profICIat,
nU erebUrger onzer staD!
Laat In petrUS' roeMrUCHte kerk
Weer kLInken 't orgeL, sChoon en sterk!
(1984)

(Ontw.: J. Linssen)

Eerste steenlegging Sophianum te Gulpen

Ter gelegenheid van de eerste steenlegging van het Sophianum te Gulpen werd in de hal een herdenkingssteen aangebracht met de tekst:

LapIs prIMarIVs
ConstrVCtIonI VIX eXspeCtatae
sophIanI spIrItV florentIs
Deo IVVante
fIXVs slt
(1979)

('Moge deze eerste hoeksteen met Gods hulp stevig bevestigd blijven in deze bouw, waar we zo lang naar hadden uitgezien, door de geest van een bloeiend Sophianum.')

Op de uitnodigingskaart stond een verklarend gedicht over het chronogram:

Lang werd gewacht
soms zelfs gedacht,
dat het nooit meer komen zou:
dat nieuwe gebouw
voor de ontplooiing van een geest
die lang al bloeiend is geweest:
de geest van 't SOPHIANUM.

Toch werd ik, eerste steen, gelegd.
Dat ik vást mag zijn gehecht,

dát geve mij de steun van God!
Getallen spreken van mijn lot:
Wie mij, tijdnaspeurend, leest
weet dat het twintig jaren is geweest
vóór het nieuwe MILLENIUM.

De eerste steenlegging vond op 23 november 1979 plaats door de hr. Jongmans. De ingebruikneming was in augustus 1980, twintig jaar vóór de nieuwe eeuw. (Ontw.: pater J. Somers s.m.m.)

Het Thermenmuseum te Heerlen

Op dinsdag 29 november 1977 werd door prins Claus in Heerlen het Thermenmuseum geopend. Op het speciale convocatiecover was een chronogram afgedrukt, dat we kunnen vertalen met: 'Moge door het ontsluiten van de Heerlense Thermen een duurzame liefde voor het verleden in onze stad en ons gewest ontluiken'.
(Ontw.: A. Uitterhoeve)

In de namiddag tijdens de receptie ontving het Gemeentebestuur van Heerlen het chronostichon:

CorloVaLLUMs sChat
een aanWInst Voor heerLen
ons aLLer staD
(1977)

(Ontw.: B. Grothues)

29 november 1977: Aanbieding herinneringschronostichon aan burgemeester van Heerlen, t.g.v. opening van het Thermenmuseum. V.l.n.r. wethouder J.B.W.A. Andriesma, wethouder Ir. J.C. Schlösser, burgemeester J.A.M. Reijnen en de ontwerper B. Grothues. (Driepoot, Heerlen)

Open Universiteit Heerlen

Op woensdag 26 september 1984 opent koningin Beatrix de Open Universiteit in de Heerlense stadsschouwburg door het eerste cursuspakket te overhandigen aan de heer P. Haenen uit Onderbanken.

open UnIversItelt
'n nIeUWe teMpeL Van
WetensChap, Van VLIJt
Is op pLeChtIge WIJze
In heerLen IngeWIJD!
(1984)

(Ontw.: B. Grothues)

Rijksuniversiteit Limburg te Maastricht

Het Bonnefantencomplex te Maastricht kreeg in 1980 een nieuwe functie. Na een grondige herinrichting biedt het nu plaats aan de bibliotheek van de Rijksuniversiteit Limburg:

antehaC bonI Infantes seU pII LiberI,
 nUnC LibrI MeDICI Laete serVantUr.
 (1980)

('Vroeger waren hier de goede of vrome kinderen, nu worden er op gelukkige wijze medische boeken bewaard.') (Ontw.: P. Mestrom)

Onthulling van gevelsteen, ter herinnering aan de opening van de bibliotheek van de Rijksuniversiteit Limburg te Maastricht. Geheel rechts de ontwerper R. Mestrom. (Widdershoven, Maastricht)

Prof. dr. G. Brenninkmeijer, voorzitter van de Academische Raad onthulde op 1 december 1982 een gevelsteen bij gelegenheid van de renovatie van het Nieuwenhof-complex te Maastricht. Het kloostergebouw 'De Nieuwenhof', het latere R.K. Armenhuis aan de Zwingelput, is een tehuis geweest voor arme kinderen en voor wees-en voogdijkinderen van Maastricht. Deze inhoud spreekt uit het volgende chronogram:

'noVa CURIa' paUperes tUIta
 seDes stUDII JURIDICI
 faCta UnIVersItatIs
 traJeCtensIs aUgeatUr
 JURIsqUe Vere perItos
 gIgnat
 (1982)

('Moge „De Nieuwenhof” die eens de armen heeft beschermd en nu

zetel is geworden van de juridische studie van de universiteit van Maastricht, goed gedijen en waarlijk kundige juristen voortbrengen.' (Ontw.: R. Mestrom)

En de Universiteit bouwde verder; twee jaar later op 17 april 1984 werd de verbouwde vleugel van de economische faculteit in gebruik genomen. Die vleugel was eertijds het onderkomen van Rijkswaterstaat. Dr. P. Keizer, vice-decaan van de faculteit verrichtte de officiële opening door in de hal een gedenksteen te onthullen, aangeboden door architect, adviesbureau en aannemers.

Ubl JesUltae aC CUra pUblICa
aqUae et VIae InfUerUnt lbi
nUnC faCULTas oeConoMIae
UnIVersItatIs traJeCtensIs
patefaCta. sIt Vere fortUNata.
(1984)

('Waar Jezuïeten en Rijkswaterstaat gehuisvest waren, daar is nu de economische faculteit van de Universiteit van Maastricht geopend. Moge zij waarlijk fortuinlijk zijn.')

Rijkswaterstaat is door de ontwerper letterlijk in het Latijn vertaald met: 'de publieke zorg voor water en weg(en)'. (Ontw.: R. Mestrom)

Weigering P.C. Hooftprijs

Mr. drs. L.C. Brinkman, minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur weigerde op 12 februari 1985 de P.C. Hooftprijs 1984 toe te kennen aan dr. Hugo Brandt Corstius, hoewel de jury hem hiertoe unaniem had geadviseerd. De minister zei, dat hij van mening is en dit ook opmaakt uit het advies van de jury, dat de keuze van deze schrijver, ook bekend onder de pseudoniemen Piet Grijs, Battus, Stoker, G. Prijs, Juha Tanntu, Victor Baarn, Jan Eter, Raoul Chapkis, Drs. G. van Buren en Dolf Cohen, nogal omstreden is, omdat niet weinige van zijn bijdragen kwetsend zijn voor personen en bevolkingsgroepen. 'Het zijn kennelijk geen incidenten, maar hij heeft het kwetsen tot instrument gemaakt'. Dit bracht de auteur tot het ontwerpen van het volgende chronogram.

brInkMan
besLeCht eIgenWIjs:
geen p.C. hooft prIjs
Voor
hUgo branDt CorstIUs
C.q.
plet grIjs
(1985)

(Ontw.: B. Grothues)

De weigering van Brinkman leidde tot heftige beroering. De jury trad af, eveneens die van de staatsprijs voor jeugdliteratuur en de Commissie Letteren van de Raad voor de Kunst. De regeringspartijen bleven echter achter het kabinet staan. Een P.v.d.A.-motie de prijs alsnog toe te kennen werd door de Tweede Kamer verworpen.

Pancratiusbank Heerlen 75 jaar

Tot besluit van deze verzameling recente chronogrammen een felicitatie, die de Pancratiusbank uit België bereikte, naar aanleiding van haar 75-jarig jublieum.

heerLen
petlTe VILLE sl paIsIbLe
retentIt en Ces JoUrs Des CrIs JoYeUX,
qUI sUrgIssent aU
LXXVe annIVersalre
De Cette CéLèbre s. panCraCe.
(1985)

(‘Heerlen, kleine zo vredige stad, weerklinkt in deze dagen van de vrolijke kreten, die opwellen bij de 75ste verjaardag van die beroemde St. Pancratius.’). (Ontw.: L. Verbraeken)

B.A. Grothues

NOTEN:

1. Zie: ‘Het groot Guinness Record Boek 1986’, blz. 61.
2. De vijf boeken van Pinu: ‘Disticha illustrium’ (1554), ‘Catalogum Romanorum’ (1554), ‘Catalogum Academiarium’ (1554), ‘Eteosticha’ (1561) en de ‘Carmina Caesarum’ (1582), vermeld in Zedler’s Universal Lexicon zijn naar men aanneemt verloren gegaan.
3. Deze chronogrammen komen voor in ‘Seculum vertens’ (1597), ‘de eeuw-wending’ beschreven door Johannes Avianus. Het boek bevindt zich in de bibliotheek van het British Museum te Londen.
4. In een ‘Horatiaanse ode’ rijmen de eerste en de tweede regel van het vers en de derde en vierde regel op elkaar. Elke strofe volgt hetzelfde metrische patroon, zo genoemd naar de Romeinse dichter Horatius.
5. Het boek werd in 1660 (afgeleid uit het opschrift aUCtore gerarDo grUMseL) te Antwerpen gedrukt door de vermaarde drukker Plantijn.

BIJLAGE

Van deze auteur verschenen elders nog de volgende artikelen over chronogrammen:
„*Het excellente chronogram*”, AO-reeks nr. 1694, Stichting IVIO Lelystad, 24 blz., 23 dec. 1977.

„*Anna sust Susanna*” Een verzameling palindromen, chronogrammen, anagrammen, calembours en kabbala's. Uitgeverij Corrie Zelen, Maasbree, 160 blz., okt. 1979.

„*Maastrichtenaren zien voor het eerst een olifant*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 4, 28 febr. 1980, blz. 26-27.

„*De abt van Rolduc veruloekte het pensioen van zijn kloosterlingen*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 5, 27 mrt. 1980, blz. 16-17.

„*Restauratie van Sint Martinuskerk Weert be kroond met een chronogram*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 7, 17 april 1980, blz. 71-72.

„*Afcent Brunssum en de medaille voor het jaar 1980*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 8, 1 mei 1980, blz. 26-27.

„*De legende van Holset*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 9, 15 mei 1980, blz. 16.

„*Een spelletje domino in het jaar 1606*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 10, 5 juni 1980, blz. 20.

„*Unieke Limburgse jaarschriftfelicities voor prinses Juliana en koningin Beatrix*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 11, 12 juni 1980, blz. 10-11.

„*Mathieu Arnoldts, de koning uit Sittard*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 12, 26 juni 1980, blz. 21.

„*De kerk van de 'schweagelsöpper' in Nieuwenhagen*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 13, 10 juli 1980, blz. 20.

„*Limburgse pastoor werd bisschop van Hirene*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 14, 31 juli 1980, blz. 22.

„*Een Wijndraaierse bedevaart naar de O.L.Vrouwbasiliek*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 16, 11 sept. 1980, blz. 12.

„*Het ex-libris en het chronogram*”, Ex libris wereld, 23ste Jrg. (1980) nr. 3, blz. 225-228.

„*Het chronicatorium*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 17, 11 sept. 1980, blz. 15.

„*Van Maastricht via Malplaquet naar Madrid*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 18, 25 sept. 1980, blz. 18-19.

„*Jaarschrift herinnert aan eerste mijnschade in 1914*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 22, 4 dec. 1980, blz. 14.

„*Pijporgel van Bernadettekerk te Sittard rijkelijk versierd met chronogrammen*”, Mens en melodie, 36ste Jrg. nr. 2, febr. 1981.

„*Toch een chronogram op een postzegel*”, Limburg Aktueel, 2de Jrg. nr. 16, aug. 1981, blz. 13.

„*Curieuze teksten op penningen van de stad Neurenberg*”, De MUNTkoerier, 11de Jrg. nr. 2, febr. 1982, blz. 41-43.

„*Opleving van de penningkunst in West-Europa na de belegering van Wenen door de Turken in 1683*”, De MUNTkoerier, 12de Jrg. nr. 12, dec. 1983, blz. 24-26.

„*Het chronogram is meer dan Opperlandse taal*”, Onze Taal, 53ste Jrg. (1984) nr. 5, blz. 89-90.

„*Raadhuisspreuken*”, Onze Taal, 53ste Jrg. (1984) nr. 8, blz. 138-139.

„*Jaartalverzen in een Montfoorts doop- en trouwboek*” (in samenwerking met Drs. P.C.J. van den Krogt), Nederlandse Historiën, 20ste Jrg. (1986) nr. 1.

„De Bek” in de maneschijn op 14 oktober 1788

Wie zoals ik met veel interesse in de vorige aflevering van dit tijdschrift het topografische beeld van Heerlen rond 1896 nageplozen heeft, heeft ongetwijfeld ook de daarin opgenomen beschrijving van de Bek ontdekt¹. In het gehucht wordt in dat jaar maar een enkel huis genoemd, maar er waren ongetwijfeld meer woningen. Honderd jaar vroeger waren er immers al meer woningen. De Bek komt voor in het archief van de schepenbank van Heerlen en wordt genoemd tijdens de behandeling van een strafzaak in 1788². Afgaande op de betrokken akte moet de Bek in dat jaar een weliswaar kleine, maar toch uit verscheidene gezinnen bestaande gemeenschap zijn geweest. Er stonden meerdere huizen. In één daarvan woonde het slachtoffer van het gepleegde feit. Vlak daarnaast en in de onmiddellijke nabijheid lagen een paar andere woningen, die bewoond werden door enkele, door de rechter opgeroepen getuigen. Omdat het gehucht in dat jaar wellicht niet veel groter zal zijn geweest als ten tijde van de boven vermelde geografische omvang van 1896, is misschien wel bij de behandeling van genoemde strafzaak een groot deel van de gemeenschap de Bek betrokken geweest.

In dit artikel zal ik een beschrijving geven van de gebeurtenissen op de Bek, die tot een behandeling door de rechterlijke macht geleid hebben. Daarmee wil ik de in de vorige aflevering van „Het Land van Herle” gegeven lokale beschrijving van de Bek aanvullen met een typering van het sociale milieu van die kleine gemeenschap. Om het sociale klimaat van weleer enigermate recht te doen, zal ik mij bij de ontwikkeling van het onderwerp in kwestie zoveel mogelijk houden aan het verslag, dat destijds van de zaak door de griffier van de schepenbank is samengesteld.

Als hoogste ambtenaar van de rechterlijke macht trad bij dit proces mr. W.D. Vignon op, luitenant-drossaard van het land van Valkenburg. Zes dagen voor de behandeling van de zaak werden zowel het slachtoffer als de getuigen opgeroepen om op maandag 3 november 1788 's morgens om 9 uur te verschijnen in de „geregtskaemer alhier”. Met deze plaatsaanduiding zonder nadere adressering is wellicht de gevangentoren bij de Pancratiuskerk te Heerlen bedoeld geweest. De tijdgenoten zullen het juiste adres, ook zonder nadere bepaling wel hebben weten te vinden.

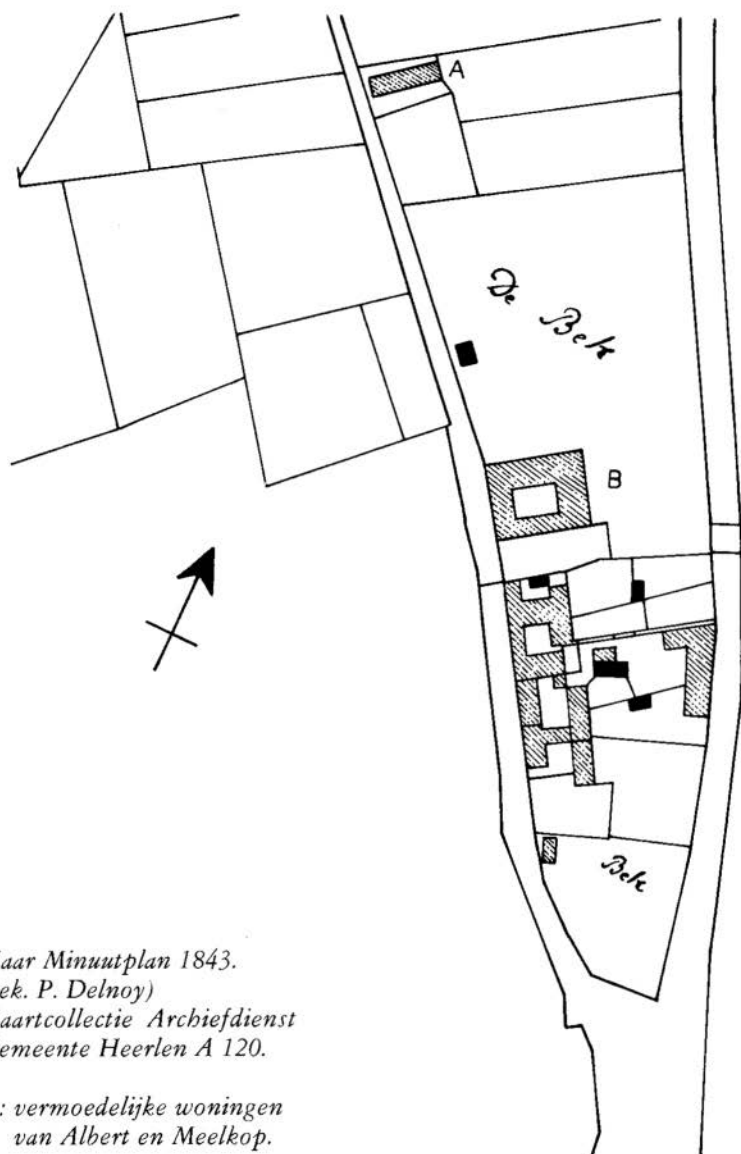
Als eerste werd de gedupeerde gehoord: Elisabeth Meelkop, „huysvrouw” van Hendrikus Lindelauf. Tijdens het verhoor worden van haar twee kinderen vermeld: een jongetje van 7 jaar en een jonger broertje of zusje: „het kleinste kind”. Die twee kinderen waren samen met moeder thuis, toen op die bewuste dag op de deur geklopt werd. Vader Lindelauf komt in het proces niet voor. Ongetwijfeld was hij op het kritieke moment niet aanwezig.

De woning van het echtpaar Lindelauf-Meelkop lag „aen den Bek”, misschien langs de tegenwoordige Bekkerweg vlak bij het begin van de iets hogerop gelegen Bek, zoals later blijken zal. Enkele details uit het verhoor van de vrouw schetsen ons een beeld van die woning: een klein lemen huis met twee verdiepingen. Behalve de toegangsdeur telde de woning op de begane grond twee ramen. Direct boven het woongedeelte bevond zich de zolder. Omdat Elisabeth Meelkop bang was, maakte ze, nadat op de deur geklopt was, niet open, liet zich ook niet zien aan het raam, maar ging naar de zolder om te kijken wat zich daarbuiten afspeelde. Op de weg beneden kon men blijkbaar gemakkelijk verstaan wat boven gezegd werd, toen zij op zolder „uijt een venster off gat in de wanden” de boosdoener toeriep.

Ook werden door de luitenant-drossaard Jean Thomas Albert en zijn „huijsvrouw” Anna Marie Bour gedagvaard. De eerste liet echter verstek gaan. Op het afgesproken tijdstip kwam alleen zijn vrouw opdagen, maar toen door de gerechtsambtenaar er naar gevraagd werd, was zij ook bereid (onder ede) te vertellen wat haar man gezien had. Man en vrouw waren in die dagen kersverse nieuwe bewoners van de Bek. Uitgerekend op de dag van het incident waren zij blijkens het verhoor „aen de Bek” komen wonen in een huis vlak naast dat van Hendrikus Lindelauf. Dat was dinsdag 14 oktober 1788. De akte vermeldt ook waar zij tevoren gehuisvest waren geweest: in een „wooninge aan het soogenaemde Huysje onder deese Banke”. Deze plek weet ik niet nader te lokaliseren³.

Het moeten arme mensen zijn geweest. Want als welgestelde lieden verhuizen, brengen zij meubels mee. Dezen hadden echter slechts „meubeltjes” tot hun beschikking „met nog eenige effecten off huijsraed”. Dat was alles wat zij uit de vorige woning hadden meegebracht. Behalve arm waren zij ook ongeletterd. Anders had Anna Marie Bour wel geweten, dat de griffier van de rechtskamer haar meisjesnaam verkeerd geschreven had. Uit andere bronnen weten wij met zekerheid dat de juiste naam „Debeur” is geweest⁴. Anna Marie Bour bevestigde na het verhoor de door haar afgelegde verklaringen niet met een handtekening, maar volstond met het plaatsen van een kruisje, „vermits sij schrijvens onervaeren” was. De andere comparanten konden trouwens hun naam ook niet schrijven. Over het beroep van Jean Thomas Albert deelt ons de gerechtssecretaris niets mee⁵.

Van de verhuizing van deze getuigen naar de Bek wordt al bij het begin van de zitting gewag gemaakt door de eerder verhoorde Elisabeth Meelkop. Uit haar mond tekende de gerechtssecretaris terloops op, dat Jean Thomas Albert en zijn vrouw naast haar „waeren ingetrocken om aldaar te blijven woonen”. Ook Anna Marie Bour bracht die verhuizing ter sprake. Daaruit weten wij dat ze 's avonds „met nog eenige effecten” bij het nieuwe huis waren aangekomen, toen zij „aen de wooninge van Hendrik Lindelauf eene

Naar Minuutplan 1843.
 (tek. P. Delnoy)
 Kaartcollectie Archiefdienst
 Gemeente Heerlen A 120.

A: vermoedelijke woningen
 van Albert en Meelkop.

B: hoeve De Bek.

manspersoon" zagen staan. Dat was de dader, maar daarvan hadden ze toen nog geen idee. De man had een jongetje bij zich. Beiden, de man en het jongetje, waren het echtpaar niet bekend. De

vreemdeling zou, op dat moment van de avond „aan den omkeer van de wooninge” met een oor tegen de lemen muur hebben staan luisteren. Aan Anna Marie Bour werd de vraag voorgelegd of het waar was, dat zij bij het passeren van de woning betrokkene hadden zien staan „off op een oor leunen off leggende”. Maar dat laatste hadden de nieuwkomers niet gezien. Het enige wat zij hadden opgemerkt was, dat de man „witte koussen aanhadde” en dat hij het jongetje „hadde gewenkt om weg te gaan”. Anna Marie verklaarde verder dat haar man in het voorbijgaan „goeden avond had gesezt” en dat de aangesprokene ook met een „goeden avond” geantwoord had. Daarnaar gevraagd getuigde de vrouw eveneens, dat „deese mensch off manspersoon sig, soo lang sij deponente (= beëdigd getuige) in deese hunne nieuwe wooninge waeren, gantsch stil hield”.

Zodra zij hun laatste spullen in de woning hadden neergezet, waren Jean Thomas Albert en zijn vrouw „den Bek opgegaen naar het huijs van Nicolaes Cordeweener”. Op weg daarheen hoorden zij „een getier, alarm en geraes naer de kant van hunne wooninge en die van de voorseide huijsvrouw van Hendrikus Lindelauf”. Maar daar sloegen zij toen geen acht op. Anna Marie Bour ging de woning van Nicolaes Cordeweener binnen. Haar man bleef buiten staan. Terwijl zijn vrouw binnen was, hoorde hij „glaesen klinken” en kort daarna zag hij „deesen manspersoon die zij eeven tevooren aen de wooninge van voorseide huijsvrouw Hendrik Lindelauf hadde zien staan” voorbij lopen. Gevraagd wordt of hij haast had. Liep hij „met sterke schreeden”? Zoals Jean Thomas Albert later aan zijn vrouw verteld had, had de vreemdeling in het voorbijgaan „sijn kousen opgetrokken”. Zelf had zij van enige haast en het optrekken van kousen natuurlijk niets gezien.

Er was nog iemand die het geraas, getier en schelden gehoord had: Johan Lennert Brouns, „knecht bij Leonardus Cordeweener”. Hij stond op die bewuste dinsdag in oktober „aan het huijs van zijnen meester Nicolaes Cordeweener”. Het was toen „’s avonds tussen 7 à 8 uijren in de maandenscheijn”. Ogenblikkelijk na het tumult „quam hem deponent voorbij gelooopen een manspersoon, den welken den hoed aen eene sijde voor het gesigt hield en een jongetje bij sig hadde”. Wie deze haastige voorbijganger was, kon Lennert Brouns „niet positiv” bevestigen, maar hij vermoedde dat het Simonis Weerdens was. Deze verdween in de richting van de Hees.

Toen de man uit het gezichtsveld verdwenen was, is het gezelschap in tegenovergestelde richting naar het huis van Lindelauf gelopen: Jean Thomas Albert, zijn vrouw Anna Marie, Lennert Brouns en nog een zekere Crombag, die verder in de acte niet meer voorkomt. Nog voordat zij bij het huis waren aangekomen, kwam hen Elisabeth Meelkop tegemoet. Tijdens de behandeling van de zaak door de schepenbank verklaarde zij, dat ze zich na het voorval „op het loopen begeven had naar den hees toe”, „met haar kleinste kind op den

arm". Zij wilde „naar den Bek bij den nabuuren om hulp" gaan vragen. We kunnen ons voorstellen dat tijdens de ontmoeting tussen de vrouw en de anderen allerhande nieuwtjes zijn uitgewisseld. De dader was inderdaad Simonis Weerdens. Behalve de nieuwe bewoners wist iedereen, dat hij de zoon was van „slagters Thijsken" zaliger, die op het kerkhof naast de Pancratiuskerk gewoond had en die op zo'n schandelijke manier aan zijn einde gekomen was. Zijn zoon Simonis was eveneens „slagter" van beroep; en ook hij had „alhier in den dorpe" gewoond. pas onlangs op de dag van St. Remigius (1 okt.) was hij naar Simpelveld verhuisd. Zoonlief had een aardje naar zijn vaartje. Goed beschouwd was het zijn eigen schuld geweest, dat hij verleden jaar in de herberg van Hans Cleusen door die van Bloem in elkaar geslagen was⁶.

Toen de knecht van Cordeweener in de gaten kreeg, dat Elisabeth Meelkop de getuigenissen van de buurtbewoners graag als bewijs voor de drossaard wilde gebruiken, voelde hij daar weinig voor. Misschien kende hij compromitterende bijzonderheden. Als bezwaar voerde hij in elk geval aan niet te weten wat hij hem moest zeggen. „Wat broek ik den op te doen?" zei hij⁷. En zou men met goed fatsoen kunnen getuigen in het voordeel van de echtgenote van Hendrikus Lindelauf, die toch de hoer was van deze Simonis, de zoon van de gehangene?⁸. Lennert Brouns wilde haar niet zien. De goede verstaander onder het gezelschap zal deze nadere verklaring begrepen hebben uit de woorden, die hij zich bij deze gelegenheid liet ontvallen: „Ik wil de hoer niet van den sien, desselfs vaer aen de galg hengt". Maar eenmaal voor de autoriteiten staande vertelde de knecht niet meer dan het weinige, dat hij die dinsdagavond had gezien en dat wij al uit de akte vernomen hebben.

Elisabeth Meelkop zal de toegesnelde bureu wel hetzelfde verhaal gedaan hebben dat ze later voor de gerechtsdienaren onder ede bevestigd heeft. Uit haar relaas krijgen wij een goed beeld van wat zich „bij klaar maendenligt ten haere huijse aan den Bek" heeft afgespeeld: Op die dag moet Simonis Weerdens naar de Bek zijn teruggekeerd. „Omtrent agt uren" in de avond klopte hij bij Elisabeth aan. Tegen het zevenjarig zoontje, dat op haar verzoek ging vragen wie er was, zei hij: „Doet maar oopen, ick ben het". Elisabeth Meelkop herkende de bezoeker aan zijn stem. Het leek er op dat de man dronken was. Omdat zij er niets voor voelde de dronkelap binnen te laten, liet zij hem via het zoontje weten, dat zij „kranck" was en „in het bed leijde". Weerdens begon toen te vloeken en „met een stock op de deur en wanden de slaen, willende open gedaen hebben". Daarop ging de vrouw des huizes zelf naar de deur en zonder die te openen, vroeg ze wie er was. Het antwoord kwam snel: „Weerens is hier. Doe open. Ick moet een pijp taback aanmaeken". Dat smoesje moet aannemelijk geklonken hebben in een tijd dat het nog een halve eeuw zou duren, voordat iemand uit deze contreien een zwavelstok of lucifer te zien zou krijgen. Hoe

moest Simonis Weerdens in zijn tijd een pijp opsteken anders dan door het levend vuur te benutten van een stoof of fornuis? Hoe het zij, Elisabeth Meelkop trapte er niet in: „Ick doe soo laat mijn deur niet oopen”, was haar antwoord. Maar dat hielp niet, want de man ging door „met tieren, raesen, schelden en op de deure en wanden te slaen”. De belaagde vrouw was toen „met eenen naar haar solder” opgegaan en riep de lastpost „door een venster off gat in de wand” toe, dat „als hij niet op en hield met haar huijs te affronteren, sij 's anderen dags daarover soude gaen klaegen”. Misschien maakte deze dreiging de booswicht nog agressiever, want meteen sloeg hij „onder veel scheldens haar twee glasvensters in 't geheel aan stukken”. Daarna begaf hij zich „op het loopen naar den Hees toe”.

Uit het voorgaande is het vervolg van de geschiedenis bekend, maar niet het einde. Nadat de rechter zich aan de hand van de getuigenverklaringen een beeld van het gebeurde had gevormd, werd de zitting opgeheven. Ik heb in het archief niet kunnen vinden hoe de zaak is afgelopen. Ik weet zelfs niet of Simonis Weerdens voor zijn optreden gegrepen en veroordeeld is. Misschien dienen wij er mee te rekenen, dat de man als inwoner van Simpelveld onderdaan was van een andere mogendheid (Oostenrijkse Nederlanden) dan de inwoners van Heerlen en de Bek (Staatse Nederlanden). Als hij daardoor de dans van een veroordeling ontsprongen is, heeft Elisabeth Meelkop geen genoegdoening gekregen voor de geleden schade en zullen wij nooit ontdekken welke straf de vlegel boven het hoofd gehangen heeft.

J.J.G. Albert

NOTEN:

1. J. Jamar: „Topografie van Heerlen rond 1896” in: „Het land van Herle”, jrg. 35, afl. 4, okt./dec. 1985, blz. 85 en 86.
2. AGH, archief Schepenbank Heerlen LvO 6072, dossier 9, getuigeverklaring 3 nov. 1788.
3. Man en vrouw hadden zich pas in 1787 in Heerlen gevestigd, afkomstig van Petit-Rechain (bij Verviers), waar zij in 1782 getrouwd waren. Sinds die huwelijksluiting heeft Jean Thomas Albert zeker op 7 verschillende adressen gewoond: in het gehucht La Bruyère onder Petit-Rechain (1782); zoals gemeld „aen het soogenaemde huysje” in de bank Heerlen (1787); aan de Bek (1788); in de Roebroekerrotte nr. 49 (de Bok) in Heerlerheide (1796). Vóór 1802 moet het gezin naar zijn geboortestreek zijn teruggekeerd. We komen het na de Franse tijd weer tegen in de „rue Pont des Pierres” in een wijk van vooral wevers en textielververs in het hartje van de oude stad Luik (1817). Korte tijd later is Jean Thomas Albert, inmiddels weduwnaar geworden, weer „aan de Heerlerheide” neergestreken (1818). Zijn laatste woonplaats is Zwier geweest, een gehucht onder Wijnandsrade (1834).

Bronnen:

- AGH: bevolkingslijsten 1796, rotte 8. Huwelijksakte (met bijlagen) van Johan Hendrik Joseph Albert, geh. Heerlen in 1819. Veelijsten 1819-1825 (cohierien van belasting op vee), sectie N.

- GA van Wijnandsrade: overlijdensakte van Jean Thomas Albert te Zwier in 1834.
 - RA in Luik: kerk. register van Petit-Rechain 147, table 3, pag. 1, nr. 17 huw. akte van Jean Thomas Albert in 1782.
4. De huw.akte (nr. 58) van Jacob Alber (n.b. niet eindigend op t), in 1833 te Heerlen getrouwd, vermeldt dat er „geen verschil van persoon” bestaat tussen Anna Maria Bouër (n.b. niet: Bour) en Anne Marie Debeur.
Bron: AGH.
 5. Bronnen van latere datum lichten ons over het arbeidsverleden van Jean Thomas Albert in. Als beroepen worden genoemd:
„catoenspinner” te Heerlerheide in 1796 en „ouvrier drapier” (lakenwever) te Luik in 1817. Tijdens de regeringsperiode van koning Willem I werden in de provincie Luik al vrij snel lakenscheermachines ingevoerd. Omdat zich door deze industriële vernieuwing veel arbeiders, vooral scheerders in de lakensfabrieken, bedreigd voelden, kwamen in Verviers, Ensival en omgeving in 1819 en 1821 ernstige arbeidsonlusten voor. Afgaande op deze informatie is het verleidelijk aan te nemen, dat de lakenwever Jean Thomas Albert destijds Luik verlaten heeft i.v.m. een daar heersende malaise in de textielnijverheid. Hij vestigde zich opnieuw in Heerlerheide samen met zijn ongehuwde zoon Johan Hendrik Joseph. Deze zoon had in Luik het beroep van „tondeur” (schaapscheerder) uitgeoefend. In Heerlerheide namen vader en zoon een nieuw beroep aan: resp. „daglooner” en „werkman”.
Bronnen:
- AGH: huw. akte (met bijlagen) van Johan Hendrik Joseph Albert te Heerlen getrouwd in 1819 (o.a. inhoudende een certificaat van de Milice National van Luik).
- J.M. Mac Lean: „Arbeidsconflicten in de periode 1813-1872” in: „Tijdschrift voor sociale geschiedenis”, nr. 16, dec. 1979.
 6. AGH, archief Schepenbank Heerlen. LvO 6072, vrij naar dossier 06, getuige-verklaring 19 februari 1787. Volgens vermelde akte is Simonis Weerdens al in het begin van 1787 met justitie in aanraking geweest. Het betrof toen een fikse vechtpartij. Naar eigen zeggen was de man op zondag 11 februari van dat jaar een glas bier gaan drinken in de herberg van Hans Wilh. Cleusen. Terwijl hij zat te drinken werd hij zonder aanleiding lastig gevallen door Caspar Bloem en zijn jongere broer Josephus, zonen van Dionys Bloem. Zij kregen hulp van de tweede zoon van Ferdinand Heuts. Tegen die drie vechtersbazen was Simonis niet opgewassen. Nadat hij de herberg verlaten had is de ruzie buiten doorgegaan. Aan het handgemeen heeft hij zich tenslotte weten te onttrekken, maar niet dan nadat hij er „een gaetje in zijn hoofd” aan had overgehouden en „sijnen linken arm geheel gecontuseert is geweest”.
 7. „Broeken” = mogen; nodig hebben. „Op doen” = open doen, (fig.) een boekje open doen, onthullen, kennisgeven. Vgl. voor „op doen”: J. Verdam in „Middelnederlands handwoordenboek”, s-Gravenhage 1968.
 8. Als wij op gezag van de knecht Johan Lennert Brouns mogen geloven - en waarom zouden we twifelen aan diens kennis van de plaatselijke verhoudingen van zijn tijd? - dat de vader van Simonis Weerdens aan de galg gestorven is, dan moet deze vader de Heerlense bokkerijder Thijsken (Matthijs) Weerdens zijn geweest. De auteurs G. Ramaekers en Th. Pasing schrijven in hun boek over de bokkerijders, dat Matthijs Weerdens op 23 maart 1755 betrokken is geweest bij een inbraak bij Peter Caspar Wetzels aan de Akerstraat in Heerlen. Zie G. Ramaekers ing. en Theo Pasing in: „De woeste avonturen van de bokkerijders”, Heerlen 1973, blz. 134.

De Openbare Leeszaal en Bibliotheek te Heerlen

Op 10 januari 1914 werden de statuten van de vereniging met de naam „Heerlensche Rooms katholieke Openbare Leeszaal en Bibliotheek” koninklijk goedgekeurd en daarmee was de eerste openbare leeszaal en bibliotheek in onze provincie een feit¹. Eigenlijk nog niet eens zo lang na de bibliotheken in het westen van ons land: Utrecht beet in 1892 de spits af, gevolgd door Dordrecht (1898), Groningen (1903), Den Haag (1905) en Leeuwarden (1905) om alleen het eerste vijftal te noemen. De initiatiefnemers daar beoogden „voor de gehele plaatselijke bevolking, zonder onderscheid van maatschappelijke positie, godsdienstige overtuiging of persoonlijke ontwikkeling, boeken en periodieken ten behoeve van studie, praktische voorlichting en ontspanning, beschikbaar te stellen”, zoals de Vereniging van Openbare Leeszalen dat in 1910 formuleerde².

Toen de Vereniging van Openbare Leeszalen bij de rijksoverheid om subsidie vroeg, kwamen vele katholieken tot de conclusie dat er dan ook openbare leeszalen op levensbeschouwelijke basis nodig waren. Juist in het emancipatieproces, dat het katholieke volksdeel in die dagen in ons land doormaakte, was het noodzakelijk dat men de juiste informatie in handen kreeg. Immers - ook al werd het nuttig geacht kennis te nemen van geschriften van andersdenkenden - toch dacht men dat de lezers door het lezen van neutrale, liberale of socialistische geschriften hun geloof wel eens zouden kunnen verliezen, omdat zij nog niet in staat waren drogreden van waarheid te onderscheiden³.

Dit was de discussie die rond 1910 in ons land gevoerd werd en dat er geen „leeszaalstrijd” ontstaan is, zoals in de 19de eeuw de schoolstrijd, kwam doordat al snel besloten werd ook de openbare leeszalen op levensbeschouwelijke basis te subsidiëren, als ze aan de voorwaarden voldeden waaraan ook de neutrale openbare leeszalen moesten voldoen⁴. Er werd dus geen onderscheid gemaakt. Voor een aantal mensen in Heerlen was dat het sein te starten met een openbare leeszaal.

Niet dat er voor die tijd helemaal niets was. Kapelaan Schatten was in 1900 reeds begonnen met een volksbibliotheek met leesportefeuille. Huisvesting vond men tot 1911 in de Schelmentoren maar die was voor dat doel toch minder geschikt en daarom verhuisde men in 1911 naar de Nobelstraat naar het pas gebouwde R.K. Jongenspatronaat (huidige Pancratiushoes), waar men het voorste zaaltje ter beschikking kreeg.

Op 15 oktober 1913 werd de Heerlensche Rooms Katholieke Openbare Leeszaal en Bibliotheek te Heerlen opgericht „door de medewerking van de sociale Roomsche werkers, waaraan het Lim-

De openbare leeszaal in het R.K. Jongenspatronaat in oktober 1915.

burgsche land zoo rijk is”, zoals de Katholieke Illustratie dat zo fijntjes formuleert als bijschrift bij een foto in 1915⁵. Helaas is het totale archief van de Vereniging verdwenen, waardoor een reconstructie van de start niet volledig mogelijk is. Gelukkig geeft de Limburger Koerier in een artikel van 14 januari 1916 nadere informatie over de beginperiode. Daaruit weten we dat deken Brewers ere-voorzitter van de vereniging was, F. Weyers voorzitter, Fr. Bouman secretaris, H. Moonen penningmeester en J. Nicolay (kapelaan, later deken), J. Ritzen en J. Bour leden.

Eerst werden statuten opgesteld en deze werden bij Koninklijk Besluit van 10 januari 1914, nr. 24 goedgekeurd. Uit die statuten blijkt heel duidelijk het katholieke karakter en de grote invloed van de geestelijkheid. De vereniging stelde zich ten doel „bij te dragen tot de geestelijke ontwikkeling en ontspanning der ingezetenen van Heerlen en omstreken” (art. 2) en zij trachtte haar doel te bereiken o.a. door het aanleggen en instandhouden van een bibliotheek en „door het ter lezing leggen en het doen circuleeren van couranten, boeken en tijdschriften, welker inhoud niet strijdig is met de katholieke beginselen” (art. 3, lid b). Leden moesten katholiek zijn (art. 4 lid a) maar ook niet-katholieken konden gebruik maken van de faciliteiten van de bibliotheek. Zij waren dan geen gewone leden maar buitengewone (art. 4, lid d). En dat tenslotte de vereniging een geestelijke adviseur had, die benoemd werd door de deken, zal wel niemand verbazen. Wellicht wel dat de invloed zo groot was dat hij kon eisen dat een bestuursbesluit „aan de nadere beoordeling door den Z.E. heer deken van Heerlen worde onderworpen” (art. 9) en dat het besluit - hangende dit beroep - niet in werking zou treden. Dit sterk katholieke karakter van de bibliotheek zal later nog tot discussies leiden in de gemeenteraad.

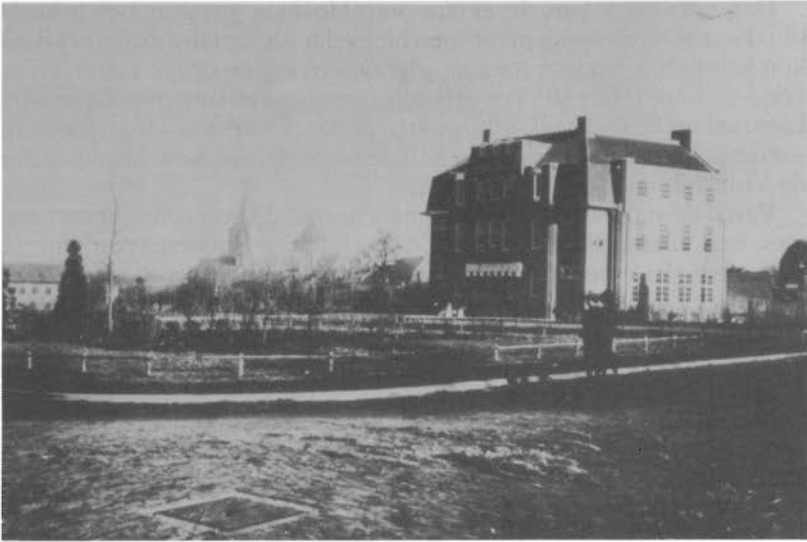
Het uitbreken van de eerste wereldoorlog maakte het bestuur blijkbaar wat huiverig, maar toen bleek dat Nederland de neutraliteit kon behouden, besloot men de plannen in daden om te zetten en zo vond op 12 oktober 1915 de officiële opening van de eerste Openbare Leeszaal en Bibliotheek in Limburg plaats. Deze was - logischerwijs - ondergebracht in het gebouw aan de Nobelstraat, waarheen in 1911 de Volksbibliotheek verhuisd was.

Vanaf de start wordt contact gezocht met de gemeente in verband met een financiële bijdrage. Zo besluit de gemeenteraad op 16 december 1915 met algemene stemmen een subsidie van f. 500,— te verlenen. De notulen geven geen verdere informatie en men is dan geneigd te veronderstellen dat dit agendapunt zonder enige discussie is afgehandeld. In de toelichting op de wijziging van de begroting 1916 schrijft het college van B en W dat zij een subsidie van f. 250,— willen geven als buitengewone bijdrage in de kosten van de eerste inrichting en f. 250,— als subsidie voor de exploitatiekosten 1916.

Blijkbaar voorziet de bibliotheek in een grote behoefte, want in 1916 worden reeds plannen ontwikkeld om een eigen gebouw te betrekken, maar voor de financiering daarvan heeft de vereniging de steun van de gemeente nodig. Het college van B en W schrijft in de Memorie van Antwoord op het verslag van de rapporteurs over de ontwerp-begroting 1917 dat het de bibliotheek een hoogst nuttige, zo niet noodzakelijke instelling vindt en zich niet zal verzetten tegen het verhogen van het subsidie, mits in de loop van 1917 gestart wordt met de nieuwbouw⁶.

Voor de nieuwbouw, die aan het Templesplein zal plaatsvinden, wordt een prijsvraag uitgeschreven onder architecten, waarop 91 inzendingen binnenkomen. De prijs bestond hierin dat het bekroonde ontwerp gerealiseerd zou worden en dat de ontwerper een honorarium van f. 1.000,— zou ontvangen. In de jury had o.a. Jos. Th. Cuypers zitting, die in Heerlen geen onbekende was, omdat hij in 1901-1903 de uitbreiding van de Pancratiuskerk had gerealiseerd. Aangezien ook deze ontwerpen vernietigd zijn, weten wij niet wie meegedongen heeft. Wel weten wij dat uiteindelijk het ontwerp van architect Pauw uit Amsterdam gerealiseerd is.

Op 20 mei 1919 vinden er nieuwe verkiezingen plaats op basis van het algemeen kiesrecht en evenredige vertegenwoordiging. De Heerlense gemeenteraad krijgt daardoor een heel andere samenstelling. Voor het eerst komen socialisten in de raad en kan het college van B en W rekenen op een fikse oppositie. Reeds bij de eerste begrotingsvergadering die de nieuwe raad heeft op 17 december 1919, ontstaat er een - zij het korte discussie - over de bibliotheek. De socialisten vinden de leeszaal niet openbaar maar katholiek en niet iedereen kan daar vinden wat hij zoekt. Als de voorzitter antwoordt dat het bestuur van de bibliotheek zich bij de keuze van de aan te schaffen werken op een ruim standpunt moet

De bibliotheek rond 1920 nog zonder burenen aan het Templesplein.

stellen, maar dat hij er begrip voor heeft dat dazelfde bestuur bij de keuze van ontspanningslektuur en dagbladen voorzichtig is, dan is dit antwoord voor de socialistische fractie reden genoeg om tegen te stemmen. Ook in latere jaren blijft men problemen hebben, niet zozeer nog met het katholieke karakter maar meer met het eenzijdige karakter van de bibliotheek. De fractie blijft de socialistische werken missen⁷. Opmerkelijk is dat nog in 1948 gesproken wordt over de censuur door het bestuur. Ik heb echter niet kunnen ontdekken wanneer de socialisten het boekenbezit zo gevarieerd vonden, dat zij hun verzet konden staken.

Tot 1971 bleef de bibliotheek aan het Templesplein gehuisvest; toen verhuisde men naar de Passage, waar het gebouw op 29 januari 1971 officieel geopend werd. Inmiddels waren her en der in de stad reeds filialen opgericht om zo de boeken dichterbij de mensen te brengen. In 1973 besloot de gemeenteraad de bibliotheek over te nemen en een andere bestuurlijke constructie te ontwerpen. Het gevolg daarvan was, dat met ingang van 1 januari 1974 de instandhouding van de „bieb” volledig een overheidstaak werd, waardoor de Vereniging die vanaf 1915 de lectuurvoorziening in de stad voor haar rekening had genomen, werd geliquideerd.

De huisvesting bleef - ook na de verhuizing in 1971 - een probleem, waarin pas verandering kwam door de nieuwbouw aan het Zwarte Veldje die in februari 1986 voor het publiek opengesteld werd. Daarmee werd ook een gewenste concentratie van culturele activiteiten bereikt, immers bibliotheek met stadsgalerij en kunst-

uitleen liggen nu vlak bij het Thermenmuseum annex archiefdienst met zijn expositie-mogelijkheden en studiezaal voor onderzoek in de Heerlense archieven en de historische bibliotheek.

J.T.J. Jamar

NOTEN:

1. Publicatie van de Statuten vond onder nr. 358 plaats in het Bijvoegsel tot de Nederlandsche Staatscourant van zondag 22 en maandag 23 februari 1914, nr. 45.
2. A.H. Scheijven, De introductie en verwezenlijking van de leeszaalgedachte in Maastricht tot 1930, in: Campus Liber, Maastricht 1982, blz. 445.
3. H. Greve, Geschiedenis der leeszaalbeweging in Nederland, 's-Gravenhage 1933, blz. 143.
4. In de rijksbegroting van 1913 werd voor het eerst een subsidie uitgetrokken voor een R.K. leeszaal (Amersfoort). H. Greve, a.w., blz. 151.
5. Katholieke Illustratie 50 (1915), 5 (6 nov.), blz. 79.
6. A.G.H., gemeenteraadsnotulen 20 dec. 1916 (blz. 438).
7. A.G.H., zie gemeenteraadsnotulen van 9 november 1920 (blz. 724-729), 16 januari 1924, 26 februari 1925 en 24 februari 1926 (blz. 55-59).

De „bokkerijders” door een antropologe bekeken

Het vorig jaar gaven we in aflevering drie van Het Land van Herle een overzicht van de meningen die door diverse auteurs over de „bokkerijders” naar voren zijn gebracht. Aan het einde vermeldden we kort de mening van mej. Witte, die het verschijnsel „bokkerijders” als een mythe beschouwt, als iets dat in werkelijkheid nooit in die mate heeft bestaan. Zij is inmiddels afgestudeerd in de politieke antropologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Haar doctoraal-scriptie over de bokkerijders is in kopie bij enkele bibliotheken aanwezig, o.a. bij die van de Archiefdienst der gemeente Heerlen. Iedere belangstellende kan daar van de scriptie kennis nemen.

Mej. Witte noemt haar werkstuk „een antropologische studie van de bokkerijdersprocessen”. Bestudeerd heeft zij vijf procesdossiers uit de schepenbank Schinnen uit de jaren 1743 en 1750/51, die haar in fotokopie ter beschikking waren gesteld door Mr. J. Kelleter¹. De originelen berusten in het Rijksarchief te Maastricht, Landen van Overmaas, nrs. 2024 en 2025.

In een prettige stijl doet zij in hoofdstuk I verslag van haar bevindingen, daarbij een zeer moderne spelling hanterend. Zij stelt dat de uitvoerige bekentenissen van de verdachten „geen logies geheel” vormen en dat „een chronies gebrek aan interne en onderlinge consistentie het onmogelijk maakt op deze teksten wetenschappelijk verantwoorde uitspraken te funderen over historische wederwaardigheden die erin ter sprake komen”. Zij constateerde namelijk dat de verklaringen die de verdachten aflegden onder pressie van de pijnbank „nauwelijks bleken aan te sluiten bij het relaas van de slachtoffers” zelf; een relaas dat officieel door de griffier van de schepenbank is opgetekend. Onduidelijk is ook, wie bij een inbraak „bepaalde handelingen verrichtte, wanneer dat precies gebeurde en waaruit die handelingen dan wel bestonden. Zelfs de verschillende verklaringen die door één en dezelfde persoon zijn gedaan, blijken niet identiek”².

Mej. Witte is in de bekentenissen ook de elementen van bende-vorming nagegaan. Deze zijn eveneens zo onduidelijk en tegenstrijdig, dat de conclusie moet luiden dat op basis van het procesmateriaal „naar wetenschappelijke normen niet in de historische realiteit van een omvangrijk roverskomplot valt te geloven”, met andere woorden dat daarin geen bewijs is te vinden voor een grote georganiseerde bokkerijdersbende. Niettemin was in de 18de eeuw de magistratuur, evenzeer als een groot deel van de bevolking, „overtuigd van de verborgen samenzwering”. Hoe was dat mogelijk? Deze fascinerende vraag wil zij beantwoorden door het stellen van het „antropologische” probleem: „Hoe dachten de mensen in die tijd dan wel?”³

Dat lijkt een veelbelovend begin. Het blijft echter de vraag, of men deze algemene conclusies mag trekken wanneer slechts vijf procesdossiers zijn bestudeerd en dan nog maar van één schepenbank en uit één periode, terwijl er honderden processen op tientallen plaatsen zijn gevoerd, ruim dertig jaar lang. Zonder enig bewijs te leveren achten mej. Witte en kennelijk haar wetenschappelijke begeleiders deze enkele processen representatief⁴.

De weinig gelukkige aanpak wordt in het omvangrijke tweede deel een ware verschrikking. Daar wordt gepoogd de mentaliteit in deze streken te beschrijven. Allereerst wordt gewezen op het particularistisch denken van de gewestelijke autoriteiten. Deze probeerden zoveel mogelijk hun oude rechten en privileges bij bestuur, financiën en rechtsspraak te handhaven tegenover de centrale overheid. Dit is een algemeen erkend gegeven dat in de historische literatuur over de 18de eeuw overal is te vinden. Maar de politiek antropologe - die historie niet haar vak acht - meent dit te moeten aantonen vanuit het verre verleden en begint haar verhaal in het jaar 1356 bij de „Blijde Inkomste” van hertogin Johanna van Brabant. Bijna dertig bladzijden lang volgt dan een betoog, waarbij iemand met enig historisch inzicht de haren te berge rijzen. Schrijfster verwacht geregeld de Souvereine Raad van Brabant, een rechterlijke instantie (de hoogste rechtbank voor Brabant, Limburg en Overmaas), met de Staten van Brabant, de bestuurlijke standenvetegenwoordiging van het gewest Brabant. -Het begrip Staten Generaal, de gezamenlijke vergadering van de Staten der verschillende gewesten, schijnt schrijfster evenmin helder voor de geest te staan. - Vond zij bij een auteur iets uit de 12de of 13de eeuw dat haar quasi-betoog versterkte, dan wordt dat zonder besef van tijdperken en historische ontwikkeling eventjes ertussen gevlochten. Dat de drie Landen van Overmaas in 1661 bij het Partagetractaat uiteenvielen in Staatse en Spaanse delen, schijnt haar te zijn ontgaan. het tegenwoordige Noord-Brabant, destijds Staats-Brabant geheten, rekt zij tot de Zuidelijke Nederlanden. Het uitglijden bij jaartallen en kleine feiten is vergeeflijk, maar getuigt niet van gedegen oriëntatie.

Er volgt een uiteenzetting over de politiek van keizerin Maria Theresia (1740-1780), die haar ideeën over centralisering van het landsbestuur ook in de Oostenrijkse Nederlanden probeerde te verwerkelijken en zodoende in conflict raakte met de gewestelijke Staten. Daardoor ontstond ook in de Oostenrijkse landen van Overmaas een spanningsveld tussen centrale overheid en de plaatselijke autoriteiten. Een belangrijk gegeven. Onbesproken blijft echter hoe de verhoudingen lagen in de andere gebieden waar processen tegen de bokkeijders werden gevoerd: in de Staatse landen van Overmaas, in de gebieden die behoorden tot het hertogdom Gulik of vielen onder het gezag van de prinsbisschop van Luik, en in de vrije rijksheerlijkheden.

Als verder kenmerk voor de mentaliteit wordt een „religieus

Kaartje bij het artikel van A. Blok, Theatrische strafvoltrekkingen onder het Ancien Regime, in: Symposium 1 (1979), blz. 98.

De parochie Herzogenrath ligt op de linkeroever van de Worm, de parochie Afden er tegenover op de rechteroever. De oorsprong van het riviertje is foutief aangegeven; die ligt binnen het stadsgebied van Aken.

absolutisme" aangevoerd. Daarbij zou de abdij Rolduc volgens mej. Witte een doorslaggevende rol hebben gespeeld. Zij baseert zich in grote mate op het vaak onbetrouwbare werk van P.C. Boeren uit 1945 „De abdij Rolduc”. In de ondertitel van dit werk wordt het klooster bombastisch aangeduid als „godsdienstig en cultureel centrum van het hertogdom Limburg (1104-1804)”; op bladzijde 39 doet Boeren er nog een schepje bovenop met de vrijblijvende bewering: „Wie Limburg als zijn vaderland kon noemen, beschouwde Rolduc als zijn kerk”. Dat is koren op de molen van mej. Witte. Zij is inmiddels vergeten dat zij de mentaliteit in de drie landen van Overmaas bestudeert, die onderscheiden waren van het hertogdom Limburg, zoals het door haar gebruikte kaartje illustreert. Boerens overdreven bewering past zij eenvoudig toe op Rolduc en de drie landen van Overmaas: Rolduc zou daarvan „het spirituele centrum” zijn geweest⁵.

Rolduc zou een netwerk (!) van parochies hebben gehad, waardoor het zijn invloed kon doen gelden⁶. In werkelijkheid had Rolduc in de 18de eeuw dertien parochies, waarvan er zeven in het hertogdom Limburg lagen. In de landen van Overmaas echter bediende Rolduc alleen de vlakbij gelegen parochies Kerkrade, Afden en Herzogenrath. In Staats 's-Hertogenrade, in het land van Valkenburg en in dat van Dalem had de abdij geen kerkelijke invloed en ook geen politieke.

Veel kanunniken waren afkomstig uit de bestuursfamilies van het hertogdom Limburg, om precies te zijn 44 van de 142 koorheren die sinds 1680 werden geprotest. In deze scriptie wordt de abdij echter bestempeld als „het familie klooster van Overmaeze”⁷. De achterliggende gedachte is duidelijk: zie hoever de invloed van Rolduc via deze families reikte! In feite kwamen uit de drie landen van Overmaas in de loop van de 18de eeuw slechts 17 kanunniken, waarvan 6 uit de naaste omgeving der abdij.

Het toppunt vormt de mededeling dat de abt van Rolduc, toen hem eind 17de eeuw door Rome het recht verleend werd een mijter te dragen - een hoofddeksel waarmee meer ceremoniële luister aan de abtswaardigheid wordt gegeven -, daarmee „bisschoppelijke waardigheid” ontving en dat „Spanje en Rome hier zo onopvallend mogelijk een soort verkapt bisdom wilden creëren”. Aan Rolduc werden „steeds meer bisschoppelijke rechten” gegund, om het „de kans te geven zich tot een autonoom religieus bolwerk te ontwikkelen”⁸. Was er dan niemand bij de faculteit culturele antropologie die mej. Witte van deze klinkklare onzin kon afhouden?

Aan deze doctoraalscriptie over het bokkerijdersprobleem is hier uitvoerige aandacht besteed, enerzijds omdat er in een paginagroot artikel in Limburg bekendheid aan is gegeven, anderzijds om aan te klagen dat leden van een faculteitsstaf een studente die een veelbelovend werkstuk had samengesteld, de mist instuurden toen zij het thema volgens wetenschappelijke normen wilde uitwerken, De zin van een doctoraalscriptie is toch dat de kandidaat bewijst door eigen onderzoek van de *primaire* bronnen tot het oplossen van een

probleemstelling te komen. Met secundaire werken, met gegevens uit de tweede hand, brengt een kandidaat de „wetenschappelijke verhandeling” niet tot stand; duidelijk ook niet met de „theoretiese en filosofiese raadgevingen” die Martin Vlaming volgens het „Woord vooraf” permanent aan mej. Witte heeft gegeven. Dat was geen leiding, maar misleiding.

L. Augustus

NOTEN:

1. De scriptie draagt als titel „Van een godlooze bezwoorne bende nagtdieven en knevelaers”. Hij is ontleend aan het werkje van Sleinada. De mededeling over de gebruikte bronnen op blz. 121 noot 7 en blz. 150.
2. blz. 17.
3. blz. 30 en 31.
4. blz. 23.
5. blz. 92. Het kaartje van de landen van Overmaas op blz. 146.
6. blz. 79.
7. blz. 79, als titel van het hoofdstukje.
8. blz. 84 en 85.

Bericht

REGISTER LvH

Door ons mede-redaktielid J.T.J. Jamar is weer een register op ons tijdschrift gemaakt over de jaargangen 1981-1985. Zoals in het verleden bestaat ook dit register uit drie delen, nl. een auteursregister, een systematisch en een topografisch register. Het sluit aan bij de vorige registers die van Het Land van Herle verschenen zijn.

Het register is te koop in het Thermenmuseum voor een bedrag van f. 1,-. Het kan u ook toegezonden worden. In dat geval wordt u verzocht een bedrag van f. 1,60 over te maken op ons gironummer 2069907 onder vermelding: Register.

Redaktie.

HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor vrienden en beoefenaars van de historie van oostelijk Zuid-Limburg

Het Chronogram, geschiedschrijving in woord en tijd

Bij alle volkeren en in alle tijden vindt men zinnebeeldige verklaringen van getallen. De Pythagoreeërs gaven aan het getal een aparte zin. Zij beschouwden het getal als het beginsel der dingen. Op grond hiervan meenden zij dat God de kosmos had geschapen in getalverhoudingen, die zij overal terugvonden. In het Oude Testament hebben de getallen 3, 4, 5 en 7 een bijzondere betekenis (7 dagen van de schepping, 7 dagen van de week, het getal 7 bij sabbat- en jubeljaar). Onder invloed van de getallensymboliek werden in de oudheid woorden als getallen en getallen als woorden gelezen. Namen kunnen zo met getallen worden aangeduid. In het 'Boek der Openbaring' de 'Apocalyps', XIII, 18, roept Johannes beelden op, die de indruk wekken van een algehele vernietiging van de wereld. „Hier komt de wijsheid van pas. Die doorzigt heeft berekene het getal van het Beest, want het is het getal van een mens, zijn getal is 666". Met behulp van Hebreeuwse cijferwaarden kunnen we dit lezen als 'kaisar Neron', waarmee Nero bedoeld werd.

In dit verband moet ook de Joodse *kabbala* worden genoemd, die door getallenspeculatie een mystieke uitleg van de woorden zocht. De kabbala had een magisch karakter, dat zich uitte in het aanroepen van onbekende machten met toverformules in letter- en cijfercombinaties, die vooral in amuletten gesneden en gebruikt werden in zegen- en vervloekingsformules. Zo kennen we de toverspreuk ABRACADABRA, toegepast door de Romeinen als een praktisch middel tegen de koorts. Dat gebeurde door op een stuk perkament de formule te schrijven, het aan een stukje vlasdraad te bevestigen en het vervolgens als een amulet om de hals van de patiënt te hangen. Rond 1200 bereikte de kabbalistiek haar grootste bloei. Het is juist omstreeks deze tijd dat onder invloed van de kabbala het *chronogram* is ontstaan. Middeleeuwse monniken vonden in het chronogram een mogelijkheid om een tweevoudige boodschap (in woord en tijd) over te brengen. Een soort 'memoria technica' waarmee zowel de inhoud als het jaartal in een mededeling kon worden doorgegeven. De taal die hiervoor gebruikt werd was het Latijn, dat zich uitstekend daartoe

leende. Immers verschillende Latijnse letters stelden tevens Romeinse cijfers voor. Oorspronkelijk waren dat de letters I = 1, U = V = 5, X = 10, L = 50, C = 100, D = 500 en M = 1000. Bij de berekening van het jaartal moeten alle letters met cijferwaarde meetellen.

In de 15de eeuw, toen het Vlaams als literaire taal een zeker overwicht had gekregen, werden toegevoegd de letters J = I = 1, IJ = Y = II = 2 en W = VV = 10. Maar de letter D = 500 werd niet meer meegeteld. Deze kunstgreep werd gepleegd door de rederijders, die meer vrijheid in het woordgebruik kregen, waardoor gemakkelijker het jaartal was te vormen.

In de rederijderskamers verenigde zich dat deel van de stedelijke burgerij, dat zich gezamenlijk wilde oefenen in het voordragen, toneelspelen, dichten en ontwerpen van chronogrammen. Het chronogram kreeg enkele gelijkbetekenende aanduidingen als *jaarschrift*, *jaarvers*, *jaartalvers*, *tijdvers*, *chronicon*, *chronicum*, *chronostichon*, *eteostichon* en *incarnatie*. Het frequent voorkomen van oude chronogrammen in de Zuidelijke Nederlanden (waaronder Limburg) wettigt het vermoeden dat ze hier moeten zijn ontstaan. Het oudste exemplaar (1210) waarvan we met zekerheid kunnen aannemen, dat het niet retrospectief is geschreven, komt voor op een incunabel, gevonden in de Duitse plaats Altdorf¹. Het veelvuldig gebruik leidde in de 16de en 17de eeuw ertoe dat jaartalverzen een belangrijke functie kregen in inwijdings-, vierings- en herdenkingsteksten. Ze waren te vinden op gebouwen, graven, altaren, klokken, triomfbogen, munten, penningen en in kronieken en geschiedwerken zoals die van Anthonis de Roovere, Pieter Bor en Pieter Cornelisz. Hooft. Door de verborgen dateringen op prenten en schilderijen kreeg het chronogram een enigmatisch karakter, zoals we dat kunnen zien in 'de aanbidding van het Lam' van de gebroeders van Eyck, waardoor we met zekerheid weten dat het schilderij op 6 mei 1432 gereed is gekomen.

Toch zijn de knapste chronogrammisten geen bekende schrijvers of dichters. *Joseph a Pinu*, afkomstig uit Auerbach, een plaats aan de Göltzsch in het z.w. van Saksen werd in de jaren 1550 tot 1590 populair met dubbelverzen, die in werken van latere schrijvers zijn teruggevonden. Hij is een van de grote pioniers geweest, die het chronogram tot literaire kunst heeft verheven. Pinu was de eerste die brochures en boeken over chronogrammen heeft geschreven². Hij slaagde erin jaarschriften populair te maken in zijn tijd, door consequent het vers in zijn correspondentie met notabelen toe te passen. Daarbij speelde zijn afkomst een niet onaanzienlijke rol, zijn vader was privé-secretaris van Johan Frederik, de keurvorst van Saksen, die samen met Philip van Hessen de protestanten leidde tegen Karel V. *Johannes Avianus*, een tijdgenoot van Pinu, schreef in 1597 voor elk jaar van 1500 tot 1596 een chronogram in fraaie italiaanse letters, maar gaf de cijferletters niet in hoofdletters of in kleur aan³. Van *Johannes Rempfen*, een pater Jezuiet, in zijn tijd een

vermaard professor in de filosofie en de theologie aan de 'Julia Academia' universiteit te Helmstedt, zijn 1050 chronogrammen bekend, rond 1711 geschreven in de vorm van een 'Horatiaanse ode'⁴. Hierin verkondigt hij de lof van zijn oversten en neemt hij Maarten Luther en Catharina Bora op de korrel. In Antwerpen leefde omstreeks die tijd de pater Jezuïet *Gerard Grumsel*. Hij tekende in zijn boek 'Annus sexagesimus'⁵ 2086 jaarschriften op met betrekking tot historische gebeurtenissen in de 17de eeuw. Ook vandaag de dag worden chronogrammen ontworpen. De meest vooraanstaande ontwerpers in Limburg zijn: *Drs. A. Uitterhoeve* (Amsterdam), *Drs. P.T.R. Mestrom* (Maastricht), *Dr. P. Claes* (Kessel-Lo), *pater L. Verbraeken* (Hoogstraten) en niet te vergeten *pastoor Jos Linssen*, de parochieherder van St. Bernadette aan de Baandert te Sittard. Pastoor Linssen verzorgde een bibliofiele uitgave in 113 chronogrammen over de Sittardse historicus A.H. Simonis, een parochiekroniek '50 jaar Maasbracht-Beek' en 'een pelgrimstocht naar Rome', de laatste twee boekjes met 105 jaarschriften. Daarnaast ontwierp hij enkele honderden jaartalverzen voor allerlei festiviteiten en gelegenheden.

Een handvol toegepaste chronogrammen uit de laatste jaren zullen we achtereenvolgens de revue laten passeren.

Parochiestempel van de Baandert

sigILLUM eCCL. paroeC. s. bernaDetteae. (1957)
(‘Stempel van H. Bernadetteparochie’.)

De parochie van de H. Bernadette, het levenswerk van bouwpastoor Jos. Linssen werd in 1957 opgericht. Het parochiestempel zal hier altijd van getuigen. (Ontw.: J. Linssen)

Herzogenrath 700 jaar

**HVIVS CASTELLI
RESTAVRATIONE IMPLEANTVR
CIVES RODENSES
ACTAE PIETATE AETATIS**

hUIUs CasteLLI
restaUratIone IMpleantUr
CIVes roDenses
aCtae pIetate aetatIs
(1982)

(‘Mogen de burgers van Rode vervuld worden met eerbied voor het verleden door de restauratie van dit kasteel.’)

Herzogenrath, de grensplaats bij Kerkrade, vierde in 1982 het feit dat de plaats 700 jaar stadsrechten bezat. In de annalen van het klooster Rolduc wordt reeds in 1104 melding gemaakt van de burcht Rode, die in dit gebied altijd een centrale plaats zou innemen. Op de burcht werd op 22 mei 1982 een plaquette met bovenstaande tekst onthuld. (Ontw.: A. Uitterhoeve)

Toon Hermans ereburger van Sittard

Op 23 maart 1984 werd Toon Hermans benoemd tot ereburger

van Sittard. De dag erna gaf de conférencier een 'benefiet'-voorstelling van zijn nieuwe show in de schouwburg ten bate van de restauratie van het orgel van de St. Petruskerk. De Lionsclub van Sittard zette haar schouders onder deze aktie, waardoor in de kortst mogelijke tijd de zaal was uitverkocht, waarbij voor een kaart toch f. 50,- moest worden neergeteld. Het kerkbestuur van de H. Petrus en Michaël betuigde Toon Hermans zijn erkentelijkheid voor zijn spontane geste in de vorm van een chronogram dat als volgt luidde:

o grote toon, profICIat,
nU erebUrger onzer staD!
Laat In petrUS' roeMrUCHte kerk
Weer kLInken 't orgeL, sChoon en sterk!
(1984)

(Ontw.: J. Linssen)

Eerste steenlegging Sophianum te Gulpen

Ter gelegenheid van de eerste steenlegging van het Sophianum te Gulpen werd in de hal een herdenkingssteen aangebracht met de tekst:

LapIs prIMarIVs
ConstrVCtIonI VIX eXspeCtatae
sophlanI spIrItV florentIs
Deo IVVante
fIXVs slt
(1979)

('Moge deze eerste hoeksteen met Gods hulp stevig bevestigd blijven in deze bouw, waar we zo lang naar hadden uitgezien, door de geest van een bloeiend Sophianum.')

Op de uitnodigingskaart stond een verklarend gedicht over het chronogram:

Lang werd gewacht
soms zelfs gedacht,
dat het nooit meer komen zou:
dat nieuwe gebouw
voor de ontplooiing van een geest
die lang al bloeiend is geweest:
de geest van 't SOPHIANUM.

Toch werd ik, eerste steen, gelegd.
Dat ik vást mag zijn gehecht,

dát geve mij de steun van God!
Getallen spreken van mijn lot:
Wie mij, tijdnaspeurend, leest
weet dat het twintig jaren is geweest
vóór het nieuwe MILLENIUM.

De eerste steenlegging vond op 23 november 1979 plaats door de hr. Jongmans. De ingebruikneming was in augustus 1980, twintig jaar vóór de nieuwe eeuw. (Ontw.: pater J. Somers s.m.m.)

Het Thermenmuseum te Heerlen

Op dinsdag 29 november 1977 werd door prins Claus in Heerlen het Thermenmuseum geopend. Op het speciale convocatiecover was een chronogram afgedrukt, dat we kunnen vertalen met: 'Moge door het ontsluiten van de Heerlense Thermen een duurzame liefde voor het verleden in onze stad en ons gewest ontluiken'.
(Ontw.: A. Uitterhoeve)

In de namiddag tijdens de receptie ontving het Gemeentebestuur van Heerlen het chronostichon:

CorloVaLLUMs sChat
een aanWInst Voor heerLen
ons aLLer staD
(1977)

(Ontw.: B. Grothues)

29 november 1977: Aanbieding herinneringschronostichon aan burgemeester van Heerlen, t.g.v. opening van het Thermenmuseum. V.l.n.r. wethouder J.B.W.A. Andriesma, wethouder Ir. J.C. Schlösser, burgemeester J.A.M. Reijnen en de ontwerper B. Grothues. (Driepoot, Heerlen)

Open Universiteit Heerlen

Op woensdag 26 september 1984 opent koningin Beatrix de Open Universiteit in de Heerlense stadsschouwburg door het eerste cursuspakket te overhandigen aan de heer P. Haenen uit Onderbanken.

open UnIversItelt
'n nIeUWe teMpeL Van
WetensChap, Van VLIJt
Is op pLeChtIge WIJze
In heerLen IngeWIJD!
(1984)

(Ontw.: B. Grothues)

Rijksuniversiteit Limburg te Maastricht

Het Bonnefantencolplex te Maastricht kreeg in 1980 een nieuwe functie. Na een grondige herinrichting biedt het nu plaats aan de bibliotheek van de Rijksuniversiteit Limburg:

antehaC bonI Infantes seU pII LiberI,
 nUnC LibrI MeDICI Laete serVantUr.
 (1980)

('Vroeger waren hier de goede of vrome kinderen, nu worden er op gelukkige wijze medische boeken bewaard.') (Ontw.: P. Mestrom)

Onthulling van gevelsteen, ter herinnering aan de opening van de bibliotheek van de Rijksuniversiteit Limburg te Maastricht. Geheel rechts de ontwerper R. Mestrom. (Widdershoven, Maastricht)

Prof. dr. G. Brenninkmeijer, voorzitter van de Academische Raad onthulde op 1 december 1982 een gevelsteen bij gelegenheid van de renovatie van het Nieuwenhof-complex te Maastricht. Het kloostergebouw 'De Nieuwenhof', het latere R.K. Armenhuis aan de Zwingelput, is een tehuis geweest voor arme kinderen en voor wees-en voogdijkinderen van Maastricht. Deze inhoud spreekt uit het volgende chronogram:

'noVa CURIa' paUperes tUIta
 seDes stUDII JURIDICI
 faCta UnIVersItatIs
 traJeCtensIs aUgeatUr
 JURIsqUe Vere perItos
 gIgnat
 (1982)

('Moge „De Nieuwenhof” die eens de armen heeft beschermd en nu

zetel is geworden van de juridische studie van de universiteit van Maastricht, goed gedijen en waarlijk kundige juristen voortbrengen.' (Ontw.: R. Mestrom)

En de Universiteit bouwde verder; twee jaar later op 17 april 1984 werd de verbouwde vleugel van de economische faculteit in gebruik genomen. Die vleugel was eertijds het onderkomen van Rijkswaterstaat. Dr. P. Keizer, vice-decaan van de faculteit verrichtte de officiële opening door in de hal een gedenksteen te onthullen, aangeboden door architect, adviesbureau en aannemers.

Ubl JesUltae aC CUra pUblICa
aqUae et VIae InfUerUnt lbi
nUnC faCULTas oeConoMIae
UnIVersItatIs traJeCtensIs
patefaCta. sIt Vere fortUNata.
(1984)

('Waar Jezuïeten en Rijkswaterstaat gehuisvest waren, daar is nu de economische faculteit van de Universiteit van Maastricht geopend. Moge zij waarlijk fortuinlijk zijn.')

Rijkswaterstaat is door de ontwerper letterlijk in het Latijn vertaald met: 'de publieke zorg voor water en weg(en)'. (Ontw.: R. Mestrom)

Weigering P.C. Hooftprijs

Mr. drs. L.C. Brinkman, minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur weigerde op 12 februari 1985 de P.C. Hooftprijs 1984 toe te kennen aan dr. Hugo Brandt Corstius, hoewel de jury hem hiertoe unaniem had geadviseerd. De minister zei, dat hij van mening is en dit ook opmaakt uit het advies van de jury, dat de keuze van deze schrijver, ook bekend onder de pseudoniemen Piet Grijs, Battus, Stoker, G. Prijs, Juha Tanntu, Victor Baarn, Jan Eter, Raoul Chapkis, Drs. G. van Buren en Dolf Cohen, nogal omstreden is, omdat niet weinige van zijn bijdragen kwetsend zijn voor personen en bevolkingsgroepen. 'Het zijn kennelijk geen incidenten, maar hij heeft het kwetsen tot instrument gemaakt'. Dit bracht de auteur tot het ontwerpen van het volgende chronogram.

brInkMan
besLeCht eIgenWIjs:
geen p.C. hooft prIjs
Voor
hUgo branDt CorstIUs
C.q.
plet grIjs
(1985)

(Ontw.: B. Grothues)

De weigering van Brinkman leidde tot heftige beroering. De jury trad af, eveneens die van de staatsprijs voor jeugdliteratuur en de Commissie Letteren van de Raad voor de Kunst. De regeringspartijen bleven echter achter het kabinet staan. Een P.v.d.A.-motie de prijs alsnog toe te kennen werd door de Tweede Kamer verworpen.

Pancratiusbank Heerlen 75 jaar

Tot besluit van deze verzameling recente chronogrammen een felicitatie, die de Pancratiusbank uit België bereikte, naar aanleiding van haar 75-jarig jublieum.

heerLen
petlTe VILLE sl paIsIbLe
retentIt en Ces JoUrs Des CrIs JoYeUX,
qUI sUrgIssent aU
LXXVe annIVersalre
De Cette CéLèbre s. panCraCe.
(1985)

('Heerlen, kleine zo vredige stad, weerklinkt in deze dagen van de vrolijke kreten, die opwellen bij de 75ste verjaardag van die beroemde St. Pancratius.'). (Ontw.: L. Verbraeken)

B.A. Grothues

NOTEN:

1. Zie: 'Het groot Guinness Record Boek 1986', blz. 61.
2. De vijf boeken van Pinu: 'Disticha illustrium' (1554), 'Catalogum Romanorum' (1554), 'Catalogum Academiarium' (1554), 'Eteosticha' (1561) en de 'Carmina Caesarum' (1582), vermeld in Zedler's Universal Lexicon zijn naar men aanneemt verloren gegaan.
3. Deze chronogrammen komen voor in 'Seculum vertens' (1597), 'de eeuwending' beschreven door Johannes Avianus. Het boek bevindt zich in de bibliotheek van het British Museum te Londen.
4. In een 'Horatiaanse ode' rijmen de eerste en de tweede regel van het vers en de derde en vierde regel op elkaar. Elke strofe volgt hetzelfde metrische patroon, zo genoemd naar de Romeinse dichter Horatius.
5. Het boek werd in 1660 (afgeleid uit het opschrift aUCtore gerarDo grUMseL) te Antwerpen gedrukt door de vermaarde drukker Plantijn.

BIJLAGE

Van deze auteur verschenen elders nog de volgende artikelen over chronogrammen:
„*Het excellente chronogram*”, AO-reeks nr. 1694, Stichting IVIO Lelystad, 24 blz., 23 dec. 1977.

„*Anna sust Susanna*” Een verzameling palindromen, chronogrammen, anagrammen, calembours en kabbala's. Uitgeverij Corrie Zelen, Maasbree, 160 blz., okt. 1979.

„*Maastrichtenaren zien voor het eerst een olifant*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 4, 28 febr. 1980, blz. 26-27.

„*De abt van Rolduc veruloekte het pensioen van zijn kloosterlingen*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 5, 27 mrt. 1980, blz. 16-17.

„*Restauratie van Sint Martinuskerk Weert be kroond met een chronogram*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 7, 17 april 1980, blz. 71-72.

„*Afcent Brunssum en de medaille voor het jaar 1980*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 8, 1 mei 1980, blz. 26-27.

„*De legende van Holset*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 9, 15 mei 1980, blz. 16.

„*Een spelletje domino in het jaar 1606*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 10, 5 juni 1980, blz. 20.

„*Unieke Limburgse jaarschriftfelicities voor prinses Juliana en koningin Beatrix*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 11, 12 juni 1980, blz. 10-11.

„*Mathieu Arnoldts, de koning uit Sittard*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 12, 26 juni 1980, blz. 21.

„*De kerk van de 'schweagelsöpper' in Nieuwenhagen*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 13, 10 juli 1980, blz. 20.

„*Limburgse pastoor werd bisschop van Hirene*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 14, 31 juli 1980, blz. 22.

„*Een Wijndraaierse bedevaart naar de O.L.Vrouwbasiliek*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 16, 11 sept. 1980, blz. 12.

„*Het ex-libris en het chronogram*”, Ex libris wereld, 23ste Jrg. (1980) nr. 3, blz. 225-228.

„*Het chronicatorium*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 17, 11 sept. 1980, blz. 15.

„*Van Maastricht via Malplaquet naar Madrid*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 18, 25 sept. 1980, blz. 18-19.

„*Jaarschrift herinnert aan eerste mijnschade in 1914*”, Limburg Aktueel, 1ste Jrg. nr. 22, 4 dec. 1980, blz. 14.

„*Pijporgel van Bernadettekerk te Sittard rijkelijk versierd met chronogrammen*”, Mens en melodie, 36ste Jrg. nr. 2, febr. 1981.

„*Toch een chronogram op een postzegel*”, Limburg Aktueel, 2de Jrg. nr. 16, aug. 1981, blz. 13.

„*Curieuze teksten op penningen van de stad Neurenberg*”, De MUNTkoerier, 11de Jrg. nr. 2, febr. 1982, blz. 41-43.

„*Opleving van de penningkunst in West-Europa na de belegering van Wenen door de Turken in 1683*”, De MUNTkoerier, 12de Jrg. nr. 12, dec. 1983, blz. 24-26.

„*Het chronogram is meer dan Opperlandse taal*”, Onze Taal, 53ste Jrg. (1984) nr. 5, blz. 89-90.

„*Raadhuisspreuken*”, Onze Taal, 53ste Jrg. (1984) nr. 8, blz. 138-139.

„*Jaartalverzen in een Montfoorts doop- en trouwboek*” (in samenwerking met Drs. P.C.J. van den Krogt), Nederlandse Historiën, 20ste Jrg. (1986) nr. 1.

„De Bek” in de maneschijn op 14 oktober 1788

Wie zoals ik met veel interesse in de vorige aflevering van dit tijdschrift het topografische beeld van Heerlen rond 1896 nageplozen heeft, heeft ongetwijfeld ook de daarin opgenomen beschrijving van de Bek ontdekt¹. In het gehucht wordt in dat jaar maar een enkel huis genoemd, maar er waren ongetwijfeld meer woningen. Honderd jaar vroeger waren er immers al meer woningen. De Bek komt voor in het archief van de schepenbank van Heerlen en wordt genoemd tijdens de behandeling van een strafzaak in 1788². Afgaande op de betrokken akte moet de Bek in dat jaar een weliswaar kleine, maar toch uit verscheidene gezinnen bestaande gemeenschap zijn geweest. Er stonden meerdere huizen. In één daarvan woonde het slachtoffer van het gepleegde feit. Vlak daarnaast en in de onmiddellijke nabijheid lagen een paar andere woningen, die bewoond werden door enkele, door de rechter opgeroepen getuigen. Omdat het gehucht in dat jaar wellicht niet veel groter zal zijn geweest als ten tijde van de boven vermelde geografische omvang van 1896, is misschien wel bij de behandeling van genoemde strafzaak een groot deel van de gemeenschap de Bek betrokken geweest.

In dit artikel zal ik een beschrijving geven van de gebeurtenissen op de Bek, die tot een behandeling door de rechterlijke macht geleid hebben. Daarmee wil ik de in de vorige aflevering van „Het Land van Herle” gegeven lokale beschrijving van de Bek aanvullen met een typering van het sociale milieu van die kleine gemeenschap. Om het sociale klimaat van weleer enigermate recht te doen, zal ik mij bij de ontwikkeling van het onderwerp in kwestie zoveel mogelijk houden aan het verslag, dat destijds van de zaak door de griffier van de schepenbank is samengesteld.

Als hoogste ambtenaar van de rechterlijke macht trad bij dit proces mr. W.D. Vignon op, luitenant-drossaard van het land van Valkenburg. Zes dagen voor de behandeling van de zaak werden zowel het slachtoffer als de getuigen opgeroepen om op maandag 3 november 1788 's morgens om 9 uur te verschijnen in de „geregtskaemer alhier”. Met deze plaatsaanduiding zonder nadere adressering is wellicht de gevangentoren bij de Pancratiuskerk te Heerlen bedoeld geweest. De tijdgenoten zullen het juiste adres, ook zonder nadere bepaling wel hebben weten te vinden.

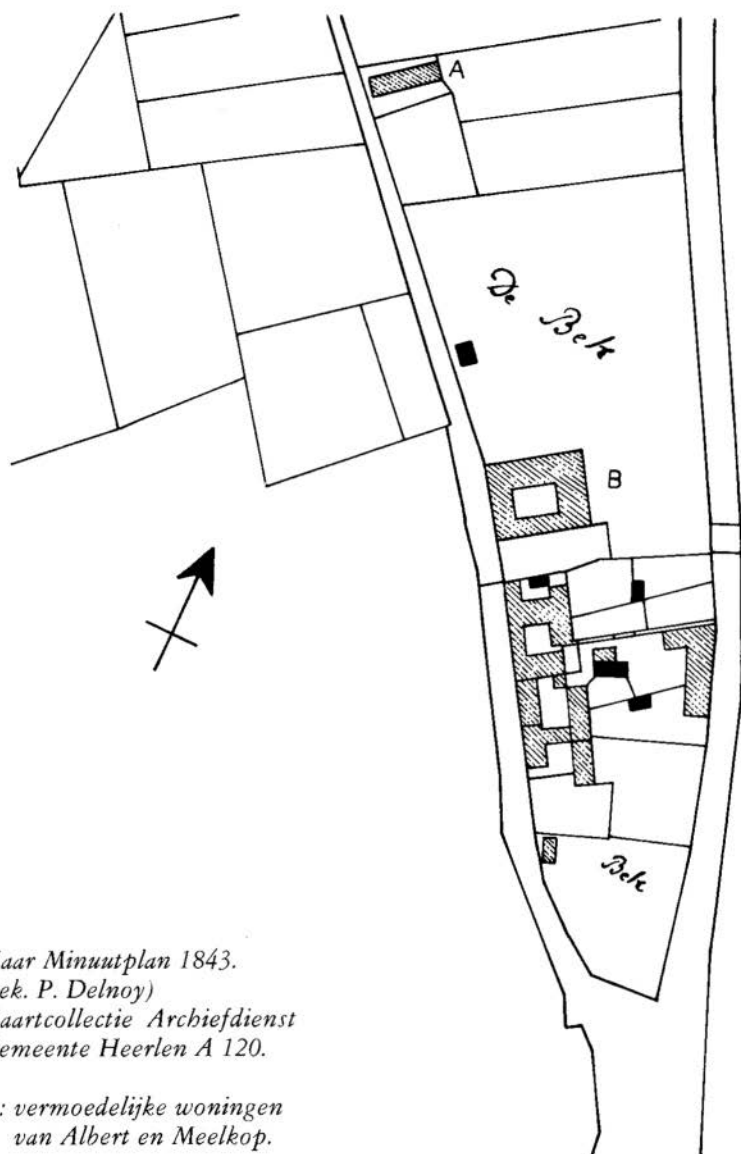
Als eerste werd de gedupeerde gehoord: Elisabeth Meelkop, „huysvrouw” van Hendrikus Lindelauf. Tijdens het verhoor worden van haar twee kinderen vermeld: een jongetje van 7 jaar en een jonger broertje of zusje: „het kleinste kind”. Die twee kinderen waren samen met moeder thuis, toen op die bewuste dag op de deur geklopt werd. Vader Lindelauf komt in het proces niet voor. Ongetwijfeld was hij op het kritieke moment niet aanwezig.

De woning van het echtpaar Lindelauf-Meelkop lag „aen den Bek”, misschien langs de tegenwoordige Bekkerweg vlak bij het begin van de iets hogerop gelegen Bek, zoals later blijken zal. Enkele details uit het verhoor van de vrouw schetsen ons een beeld van die woning: een klein lemen huis met twee verdiepingen. Behalve de toegangsdeur telde de woning op de begane grond twee ramen. Direct boven het woongedeelte bevond zich de zolder. Omdat Elisabeth Meelkop bang was, maakte ze, nadat op de deur geklopt was, niet open, liet zich ook niet zien aan het raam, maar ging naar de zolder om te kijken wat zich daarbuiten afspeelde. Op de weg beneden kon men blijkbaar gemakkelijk verstaan wat boven gezegd werd, toen zij op zolder „uijt een venster off gat in de wanden” de boosdoener toeriep.

Ook werden door de luitenant-drossaard Jean Thomas Albert en zijn „huijsvrouw” Anna Marie Bour gedagvaard. De eerste liet echter verstek gaan. Op het afgesproken tijdstip kwam alleen zijn vrouw opdagen, maar toen door de gerechtsambtenaar er naar gevraagd werd, was zij ook bereid (onder ede) te vertellen wat haar man gezien had. Man en vrouw waren in die dagen kersverse nieuwe bewoners van de Bek. Uitgerekend op de dag van het incident waren zij blijkens het verhoor „aen de Bek” komen wonen in een huis vlak naast dat van Hendrikus Lindelauf. Dat was dinsdag 14 oktober 1788. De akte vermeldt ook waar zij tevoren gehuisvest waren geweest: in een „wooninge aan het soogenaemde Huysje onder deese Banke”. Deze plek weet ik niet nader te lokaliseren³.

Het moeten arme mensen zijn geweest. Want als welgestelde lieden verhuizen, brengen zij meubels mee. Dezen hadden echter slechts „meubeltjes” tot hun beschikking „met nog eenige effecten off huijsraed”. Dat was alles wat zij uit de vorige woning hadden meegebracht. Behalve arm waren zij ook ongeletterd. Anders had Anna Marie Bour wel geweten, dat de griffier van de rechtskamer haar meisjesnaam verkeerd geschreven had. Uit andere bronnen weten wij met zekerheid dat de juiste naam „Debeur” is geweest⁴. Anna Marie Bour bevestigde na het verhoor de door haar afgelegde verklaringen niet met een handtekening, maar volstond met het plaatsen van een kruisje, „vermits sij schrijvens onervaeren” was. De andere comparanten konden trouwens hun naam ook niet schrijven. Over het beroep van Jean Thomas Albert deelt ons de gerechtssecretaris niets mee⁵.

Van de verhuizing van deze getuigen naar de Bek wordt al bij het begin van de zitting gewag gemaakt door de eerder verhoorde Elisabeth Meelkop. Uit haar mond tekende de gerechtssecretaris terloops op, dat Jean Thomas Albert en zijn vrouw naast haar „waeren ingetrocken om aldaar te blijven woonen”. Ook Anna Marie Bour bracht die verhuizing ter sprake. Daaruit weten wij dat ze 's avonds „met nog eenige effecten” bij het nieuwe huis waren aangekomen, toen zij „aen de wooninge van Hendrik Lindelauf eene

Naar Minuutplan 1843.
 (tek. P. Delnoy)
 Kaartcollectie Archiefdienst
 Gemeente Heerlen A 120.

A: vermoedelijke woningen
 van Albert en Meelkop.

B: hoeve De Bek.

manspersoon" zagen staan. Dat was de dader, maar daarvan hadden ze toen nog geen idee. De man had een jongetje bij zich. Beiden, de man en het jongetje, waren het echtpaar niet bekend. De

vreemdeling zou, op dat moment van de avond „aan den omkeer van de wooninge” met een oor tegen de lemen muur hebben staan luisteren. Aan Anna Marie Bour werd de vraag voorgelegd of het waar was, dat zij bij het passeren van de woning betrokkene hadden zien staan „off op een oor leunen off leggende”. Maar dat laatste hadden de nieuwkomers niet gezien. Het enige wat zij hadden opgemerkt was, dat de man „witte koussen aanhadde” en dat hij het jongetje „hadde gewenkt om weg te gaan”. Anna Marie verklaarde verder dat haar man in het voorbijgaan „goeden avond had gesezt” en dat de aangesprokene ook met een „goeden avond” geantwoord had. Daarnaar gevraagd getuigde de vrouw eveneens, dat „deese mensch off manspersoon sig, soo lang sij deponente (= beëdigd getuige) in deese hunne nieuwe wooninge waeren, gantsch stil hield”.

Zodra zij hun laatste spullen in de woning hadden neergezet, waren Jean Thomas Albert en zijn vrouw „den Bek opgegaen naar het huijs van Nicolaes Cordeweener”. Op weg daarheen hoorden zij „een getier, alarm en geraes naer de kant van hunne wooninge en die van de voorseide huijsvrouwe van Hendrikus Lindelauf”. Maar daar sloegen zij toen geen acht op. Anna Marie Bour ging de woning van Nicolaes Cordeweener binnen. Haar man bleef buiten staan. Terwijl zijn vrouw binnen was, hoorde hij „glaesen klinken” en kort daarna zag hij „deesen manspersoon die zij eeven tevooren aen de wooninge van voorseide huijsvrouwe Hendrik Lindelauf hadde zien staan” voorbij lopen. Gevraagd wordt of hij haast had. Liep hij „met sterke schreeden”? Zoals Jean Thomas Albert later aan zijn vrouw verteld had, had de vreemdeling in het voorbijgaan „sijn kousen opgetrokken”. Zelf had zij van enige haast en het optrekken van kousen natuurlijk niets gezien.

Er was nog iemand die het geraas, getier en schelden gehoord had: Johan Lennert Brouns, „knecht bij Leonardus Cordeweener”. Hij stond op die bewuste dinsdag in oktober „aan het huijs van zijnen meester Nicolaes Cordeweener”. Het was toen „’s avonds tussen 7 à 8 uijren in de maandenscheijn”. Ogenblikkelijk na het tumult „quam hem deponent voorbij gelooopen een manspersoon, den welken den hoed aen eene sijde voor het gesigt hield en een jongetje bij sig hadde”. Wie deze haastige voorbijganger was, kon Lennert Brouns „niet positiv” bevestigen, maar hij vermoedde dat het Simonis Weerdens was. Deze verdween in de richting van de Hees.

Toen de man uit het gezichtsveld verdwenen was, is het gezelschap in tegenovergestelde richting naar het huis van Lindelauf gelopen: Jean Thomas Albert, zijn vrouw Anna Marie, Lennert Brouns en nog een zekere Crombag, die verder in de acte niet meer voorkomt. Nog voordat zij bij het huis waren aangekomen, kwam hen Elisabeth Meelkop tegemoet. Tijdens de behandeling van de zaak door de schepenbank verklaarde zij, dat ze zich na het voorval „op het loopen begeven had naar den hees toe”, „met haar kleinste kind op den

arm". Zij wilde „naar den Bek bij den nabuuren om hulp" gaan vragen. We kunnen ons voorstellen dat tijdens de ontmoeting tussen de vrouw en de anderen allerhande nieuwtjes zijn uitgewisseld. De dader was inderdaad Simonis Weerdens. Behalve de nieuwe bewoners wist iedereen, dat hij de zoon was van „slagters Thijsken" zaliger, die op het kerkhof naast de Pancratiuskerk gewoond had en die op zo'n schandelijke manier aan zijn einde gekomen was. Zijn zoon Simonis was eveneens „slagter" van beroep; en ook hij had „alhier in den dorpe" gewoond. pas onlangs op de dag van St. Remigius (1 okt.) was hij naar Simpelveld verhuisd. Zoonlief had een aardje naar zijn vaartje. Goed beschouwd was het zijn eigen schuld geweest, dat hij verleden jaar in de herberg van Hans Cleusen door die van Bloem in elkaar geslagen was⁶.

Toen de knecht van Cordeweener in de gaten kreeg, dat Elisabeth Meelkop de getuigenissen van de buurtbewoners graag als bewijs voor de drossaard wilde gebruiken, voelde hij daar weinig voor. Misschien kende hij compromitterende bijzonderheden. Als bezwaar voerde hij in elk geval aan niet te weten wat hij hem moest zeggen. „Wat broek ik den op te doen?" zei hij⁷. En zou men met goed fatsoen kunnen getuigen in het voordeel van de echtgenote van Hendrikus Lindelauf, die toch de hoer was van deze Simonis, de zoon van de gehangene?⁸. Lennert Brouns wilde haar niet zien. De goede verstaander onder het gezelschap zal deze nadere verklaring begrepen hebben uit de woorden, die hij zich bij deze gelegenheid liet ontvallen: „Ik wil de hoer niet van den sien, desselfs vaer aen de galg hengt". Maar eenmaal voor de autoriteiten staande vertelde de knecht niet meer dan het weinige, dat hij die dinsdagavond had gezien en dat wij al uit de akte vernomen hebben.

Elisabeth Meelkop zal de toegesnelde bureu wel hetzelfde verhaal gedaan hebben dat ze later voor de gerechtsdienaren onder ede bevestigd heeft. Uit haar relaas krijgen wij een goed beeld van wat zich „bij klaar maendenligt ten haere huijse aan den Bek" heeft afgespeeld: Op die dag moet Simonis Weerdens naar de Bek zijn teruggekeerd. „Omtrent agt uren" in de avond klopte hij bij Elisabeth aan. Tegen het zevenjarig zoontje, dat op haar verzoek ging vragen wie er was, zei hij: „Doet maar oopen, ick ben het". Elisabeth Meelkop herkende de bezoeker aan zijn stem. Het leek er op dat de man dronken was. Omdat zij er niets voor voelde de dronkelap binnen te laten, liet zij hem via het zoontje weten, dat zij „kranck" was en „in het bed leijde". Weerdens begon toen te vloeken en „met een stock op de deur en wanden de slaen, willende open gedaen hebben". Daarop ging de vrouw des huizes zelf naar de deur en zonder die te openen, vroeg ze wie er was. Het antwoord kwam snel: „Weerens is hier. Doe open. Ick moet een pijp taback aanmaeken". Dat smoesje moet aannemelijk geklonken hebben in een tijd dat het nog een halve eeuw zou duren, voordat iemand uit deze contreien een zwavelstok of lucifer te zien zou krijgen. Hoe

moest Simonis Weerdens in zijn tijd een pijp opsteken anders dan door het levend vuur te benutten van een stoof of fornuis? Hoe het zij, Elisabeth Meelkop trapte er niet in: „Ick doe soo laat mijn deur niet oopen”, was haar antwoord. Maar dat hielp niet, want de man ging door „met tieren, raesen, schelden en op de deure en wanden te slaen”. De belaagde vrouw was toen „met eenen naar haar solder” opgegaan en riep de lastpost „door een venster off gat in de wand” toe, dat „als hij niet op en hield met haar huijs te affronteren, sij 's anderen dags daarover soude gaen klaegen”. Misschien maakte deze dreiging de booswicht nog agressiever, want meteen sloeg hij „onder veel scheldens haar twee glasvensters in 't geheel aan stukken”. Daarna begaf hij zich „op het loopen naar den Hees toe”.

Uit het voorgaande is het vervolg van de geschiedenis bekend, maar niet het einde. Nadat de rechter zich aan de hand van de getuigenverklaringen een beeld van het gebeurde had gevormd, werd de zitting opgeheven. Ik heb in het archief niet kunnen vinden hoe de zaak is afgelopen. Ik weet zelfs niet of Simonis Weerdens voor zijn optreden gegrepen en veroordeeld is. Misschien dienen wij er mee te rekenen, dat de man als inwoner van Simpelveld onderdaan was van een andere mogendheid (Oostenrijkse Nederlanden) dan de inwoners van Heerlen en de Bek (Staatse Nederlanden). Als hij daardoor de dans van een veroordeling ontsprongen is, heeft Elisabeth Meelkop geen genoegdoening gekregen voor de geleden schade en zullen wij nooit ontdekken welke straf de vlegel boven het hoofd gehangen heeft.

J.J.G. Albert

NOTEN:

1. J. Jamar: „Topografie van Heerlen rond 1896” in: „Het land van Herle”, jrg. 35, afl. 4, okt./dec. 1985, blz. 85 en 86.
2. AGH, archief Schepenbank Heerlen LvO 6072, dossier 9, getuigeverklaring 3 nov. 1788.
3. Man en vrouw hadden zich pas in 1787 in Heerlen gevestigd, afkomstig van Petit-Rechain (bij Verviers), waar zij in 1782 getrouwd waren. Sinds die huwelijksluiting heeft Jean Thomas Albert zeker op 7 verschillende adressen gewoond: in het gehucht La Bruyère onder Petit-Rechain (1782); zoals gemeld „aen het soogenaemde huysje” in de bank Heerlen (1787); aan de Bek (1788); in de Roebroekerrotte nr. 49 (de Bok) in Heerlerheide (1796). Vóór 1802 moet het gezin naar zijn geboortestreek zijn teruggekeerd. We komen het na de Franse tijd weer tegen in de „rue Pont des Pierres” in een wijk van vooral wevers en textielververs in het hartje van de oude stad Luik (1817). Korte tijd later is Jean Thomas Albert, inmiddels weduwnaar geworden, weer „aan de Heerlerheide” neergestreken (1818). Zijn laatste woonplaats is Zwier geweest, een gehucht onder Wijnandsrade (1834).

Bronnen:

- AGH: bevolkingslijsten 1796, rotte 8. Huwelijksakte (met bijlagen) van Johan Hendrik Joseph Albert, geh. Heerlen in 1819. Veelijsten 1819-1825 (cohierien van belasting op vee), sectie N.

- GA van Wijnandsrade: overlijdensakte van Jean Thomas Albert te Zwier in 1834.
 - RA in Luik: kerk. register van Petit-Rechain 147, table 3, pag. 1, nr. 17 huw. akte van Jean Thomas Albert in 1782.
4. De huw.akte (nr. 58) van Jacob Alber (n.b. niet eindigend op t), in 1833 te Heerlen getrouwd, vermeldt dat er „geen verschil van persoon” bestaat tussen Anna Maria Bouër (n.b. niet: Bour) en Anne Marie Debeur.
Bron: AGH.
 5. Bronnen van latere datum lichten ons over het arbeidsverleden van Jean Thomas Albert in. Als beroepen worden genoemd:
„catoenspinner” te Heerlerheide in 1796 en „ouvrier drapier” (lakenwever) te Luik in 1817. Tijdens de regeringsperiode van koning Willem I werden in de provincie Luik al vrij snel lakenscheermachines ingevoerd. Omdat zich door deze industriële vernieuwing veel arbeiders, vooral scheerders in de lakenscheermachines, bedreigd voelden, kwamen in Verviers, Ensival en omgeving in 1819 en 1821 ernstige arbeidsonlusten voor. Afgaande op deze informatie is het verleidelijk aan te nemen, dat de lakenwever Jean Thomas Albert destijds Luik verlaten heeft i.v.m. een daar heersende malaise in de textielnijverheid. Hij vestigde zich opnieuw in Heerlerheide samen met zijn ongehuwde zoon Johan Hendrik Joseph. Deze zoon had in Luik het beroep van „tondeur” (schaapscheerder) uitgeoefend. In Heerlerheide namen vader en zoon een nieuw beroep aan: resp. „daglooner” en „werkman”.
Bronnen:
- AGH: huw. akte (met bijlagen) van Johan Hendrik Joseph Albert te Heerlen getrouwd in 1819 (o.a. inhoudende een certificaat van de Milice National van Luik).
- J.M. Mac Lean: „Arbeidsconflicten in de periode 1813-1872” in: „Tijdschrift voor sociale geschiedenis”, nr. 16, dec. 1979.
 6. AGH, archief Schepenbank Heerlen. LvO 6072, vrij naar dossier 06, getuigeverklaring 19 februari 1787. Volgens vermelde akte is Simonis Weerdens al in het begin van 1787 met justitie in aanraking geweest. Het betrof toen een fikse vechtpartij. Naar eigen zeggen was de man op zondag 11 februari van dat jaar een glas bier gaan drinken in de herberg van Hans Wilh. Cleusen. Terwijl hij zat te drinken werd hij zonder aanleiding lastig gevallen door Caspar Bloem en zijn jongere broer Josephus, zonen van Dionys Bloem. Zij kregen hulp van de tweede zoon van Ferdinand Heuts. Tegen die drie vechtersbazen was Simonis niet opgewassen. Nadat hij de herberg verlaten had is de ruzie buiten doorgegaan. Aan het handgemeen heeft hij zich tenslotte weten te onttrekken, maar niet dan nadat hij er „een gaetje in zijn hoofd” aan had overgehouden en „sijnen linken arm geheel gecontuseert is geweest”.
 7. „Broeken” = mogen; nodig hebben. „Op doen” = open doen, (fig.) een boekje open doen, onthullen, kennisgeven. Vgl. voor „op doen”: J. Verdam in „Middelnederlands handwoordenboek”, 's-Gravenhage 1968.
 8. Als wij op gezag van de knecht Johan Lennert Brouns mogen geloven - en waarom zouden we twifelen aan diens kennis van de plaatselijke verhoudingen van zijn tijd? - dat de vader van Simonis Weerdens aan de galg gestorven is, dan moet deze vader de Heerlense bokkerijder Thijsken (Matthijs) Weerdens zijn geweest. De auteurs G. Ramaekers en Th. Pasing schrijven in hun boek over de bokkerijders, dat Matthijs Weerdens op 23 maart 1755 betrokken is geweest bij een inbraak bij Peter Caspar Wetzels aan de Akerstraat in Heerlen. Zie G. Ramaekers ing. en Theo Pasing in: „De woeste avonturen van de bokkerijders”, Heerlen 1973, blz. 134.

De Openbare Leeszaal en Bibliotheek te Heerlen

Op 10 januari 1914 werden de statuten van de vereniging met de naam „Heerlensche Rooms katholieke Openbare Leeszaal en Bibliotheek” koninklijk goedgekeurd en daarmee was de eerste openbare leeszaal en bibliotheek in onze provincie een feit¹. Eigenlijk nog niet eens zo lang na de bibliotheken in het westen van ons land: Utrecht beet in 1892 de spits af, gevolgd door Dordrecht (1898), Groningen (1903), Den Haag (1905) en Leeuwarden (1905) om alleen het eerste vijftal te noemen. De initiatiefnemers daar beoogden „voor de gehele plaatselijke bevolking, zonder onderscheid van maatschappelijke positie, godsdienstige overtuiging of persoonlijke ontwikkeling, boeken en periodieken ten behoeve van studie, praktische voorlichting en ontspanning, beschikbaar te stellen”, zoals de Vereniging van Openbare Leeszalen dat in 1910 formuleerde².

Toen de Vereniging van Openbare Leeszalen bij de rijksoverheid om subsidie vroeg, kwamen vele katholieken tot de conclusie dat er dan ook openbare leeszalen op levensbeschouwelijke basis nodig waren. Juist in het emancipatieproces, dat het katholieke volksdeel in die dagen in ons land doormaakte, was het noodzakelijk dat men de juiste informatie in handen kreeg. Immers - ook al werd het nuttig geacht kennis te nemen van geschriften van andersdenkenden - toch dacht men dat de lezers door het lezen van neutrale, liberale of socialistische geschriften hun geloof wel eens zouden kunnen verliezen, omdat zij nog niet in staat waren drogreden van waarheid te onderscheiden³.

Dit was de discussie die rond 1910 in ons land gevoerd werd en dat er geen „leeszaalstrijd” ontstaan is, zoals in de 19de eeuw de schoolstrijd, kwam doordat al snel besloten werd ook de openbare leeszalen op levensbeschouwelijke basis te subsidiëren, als ze aan de voorwaarden voldeden waaraan ook de neutrale openbare leeszalen moesten voldoen⁴. Er werd dus geen onderscheid gemaakt. Voor een aantal mensen in Heerlen was dat het sein te starten met een openbare leeszaal.

Niet dat er voor die tijd helemaal niets was. Kapelaan Schatten was in 1900 reeds begonnen met een volksbibliotheek met leesportefeuille. Huisvesting vond men tot 1911 in de Schelmentoren maar die was voor dat doel toch minder geschikt en daarom verhuisde men in 1911 naar de Nobelstraat naar het pas gebouwde R.K. Jongenspatronaat (huidige Pancratiushoes), waar men het voorste zaaltje ter beschikking kreeg.

Op 15 oktober 1913 werd de Heerlensche Rooms Katholieke Openbare Leeszaal en Bibliotheek te Heerlen opgericht „door de medewerking van de sociale Roomsche werkers, waaraan het Lim-

De openbare leeszaal in het R.K. Jongenspatronaat in oktober 1915.

burgsche land zoo rijk is”, zoals de Katholieke Illustratie dat zo fijntjes formuleert als bijschrift bij een foto in 1915⁵. Helaas is het totale archief van de Vereniging verdwenen, waardoor een reconstructie van de start niet volledig mogelijk is. Gelukkig geeft de Limburger Koerier in een artikel van 14 januari 1916 nadere informatie over de beginperiode. Daaruit weten we dat deken Brewers ere-voorzitter van de vereniging was, F. Weyers voorzitter, Fr. Bouman secretaris, H. Moonen penningmeester en J. Nicolay (kapelaan, later deken), J. Ritzen en J. Bour leden.

Eerst werden statuten opgesteld en deze werden bij Koninklijk Besluit van 10 januari 1914, nr. 24 goedgekeurd. Uit die statuten blijkt heel duidelijk het katholieke karakter en de grote invloed van de geestelijkheid. De vereniging stelde zich ten doel „bij te dragen tot de geestelijke ontwikkeling en ontspanning der ingezetenen van Heerlen en omstreken” (art. 2) en zij trachtte haar doel te bereiken o.a. door het aanleggen en instandhouden van een bibliotheek en „door het ter lezing leggen en het doen circuleeren van couranten, boeken en tijdschriften, welker inhoud niet strijdig is met de katholieke beginselen” (art. 3, lid b). Leden moesten katholiek zijn (art. 4 lid a) maar ook niet-katholieken konden gebruik maken van de faciliteiten van de bibliotheek. Zij waren dan geen gewone leden maar buitengewone (art. 4, lid d). En dat tenslotte de vereniging een geestelijke adviseur had, die benoemd werd door de deken, zal wel niemand verbazen. Wellicht wel dat de invloed zo groot was dat hij kon eisen dat een bestuursbesluit „aan de nadere beoordeling door den Z.E. heer deken van Heerlen worde onderworpen” (art. 9) en dat het besluit - hangende dit beroep - niet in werking zou treden. Dit sterk katholieke karakter van de bibliotheek zal later nog tot discussies leiden in de gemeenteraad.

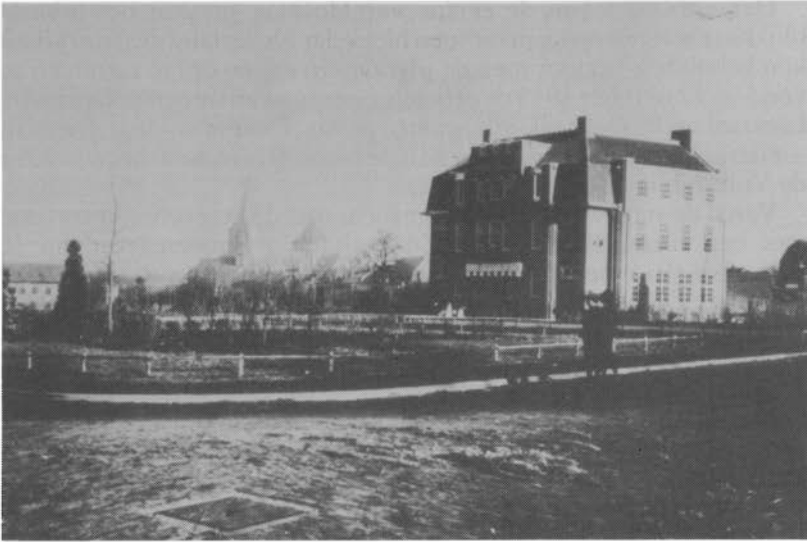
Het uitbreken van de eerste wereldoorlog maakte het bestuur blijkbaar wat huiverig, maar toen bleek dat Nederland de neutraliteit kon behouden, besloot men de plannen in daden om te zetten en zo vond op 12 oktober 1915 de officiële opening van de eerste Openbare Leeszaal en Bibliotheek in Limburg plaats. Deze was - logischerwijs - ondergebracht in het gebouw aan de Nobelstraat, waarheen in 1911 de Volksbibliotheek verhuisd was.

Vanaf de start wordt contact gezocht met de gemeente in verband met een financiële bijdrage. Zo besluit de gemeenteraad op 16 december 1915 met algemene stemmen een subsidie van f. 500,— te verlenen. De notulen geven geen verdere informatie en men is dan geneigd te veronderstellen dat dit agendapunt zonder enige discussie is afgehandeld. In de toelichting op de wijziging van de begroting 1916 schrijft het college van B en W dat zij een subsidie van f. 250,— willen geven als buitengewone bijdrage in de kosten van de eerste inrichting en f. 250,— als subsidie voor de exploitatiekosten 1916.

Blijkbaar voorziet de bibliotheek in een grote behoefte, want in 1916 worden reeds plannen ontwikkeld om een eigen gebouw te betrekken, maar voor de financiering daarvan heeft de vereniging de steun van de gemeente nodig. Het college van B en W schrijft in de Memorie van Antwoord op het verslag van de rapporteurs over de ontwerp-begroting 1917 dat het de bibliotheek een hoogst nuttige, zo niet noodzakelijke instelling vindt en zich niet zal verzetten tegen het verhogen van het subsidie, mits in de loop van 1917 gestart wordt met de nieuwbouw⁶.

Voor de nieuwbouw, die aan het Templesplein zal plaatsvinden, wordt een prijsvraag uitgeschreven onder architecten, waarop 91 inzendingen binnenkomen. De prijs bestond hierin dat het bekroonde ontwerp gerealiseerd zou worden en dat de ontwerper een honorarium van f. 1.000,— zou ontvangen. In de jury had o.a. Jos. Th. Cuypers zitting, die in Heerlen geen onbekende was, omdat hij in 1901-1903 de uitbreiding van de Pancratiuskerk had gerealiseerd. Aangezien ook deze ontwerpen vernietigd zijn, weten wij niet wie meegedongen heeft. Wel weten wij dat uiteindelijk het ontwerp van architect Pauw uit Amsterdam gerealiseerd is.

Op 20 mei 1919 vinden er nieuwe verkiezingen plaats op basis van het algemeen kiesrecht en evenredige vertegenwoordiging. De Heerlense gemeenteraad krijgt daardoor een heel andere samenstelling. Voor het eerst komen socialisten in de raad en kan het college van B en W rekenen op een fikse oppositie. Reeds bij de eerste begrotingsvergadering die de nieuwe raad heeft op 17 december 1919, ontstaat er een - zij het korte discussie - over de bibliotheek. De socialisten vinden de leeszaal niet openbaar maar katholiek en niet iedereen kan daar vinden wat hij zoekt. Als de voorzitter antwoordt dat het bestuur van de bibliotheek zich bij de keuze van de aan te schaffen werken op een ruim standpunt moet

De bibliotheek rond 1920 nog zonder burenen aan het Templesplein.

stellen, maar dat hij er begrip voor heeft dat dazelfde bestuur bij de keuze van ontspanningslektuur en dagbladen voorzichtig is, dan is dit antwoord voor de socialistische fractie reden genoeg om tegen te stemmen. Ook in latere jaren blijft men problemen hebben, niet zozeer nog met het katholieke karakter maar meer met het eenzijdige karakter van de bibliotheek. De fractie blijft de socialistische werken missen⁷. Opmerkelijk is dat nog in 1948 gesproken wordt over de censuur door het bestuur. Ik heb echter niet kunnen ontdekken wanneer de socialisten het boekenbezit zo gevarieerd vonden, dat zij hun verzet konden staken.

Tot 1971 bleef de bibliotheek aan het Templesplein gehuisvest; toen verhuisde men naar de Passage, waar het gebouw op 29 januari 1971 officieel geopend werd. Inmiddels waren her en der in de stad reeds filialen opgericht om zo de boeken dichterbij de mensen te brengen. In 1973 besloot de gemeenteraad de bibliotheek over te nemen en een andere bestuurlijke constructie te ontwerpen. Het gevolg daarvan was, dat met ingang van 1 januari 1974 de instandhouding van de „bieb” volledig een overheidstaak werd, waardoor de Vereniging die vanaf 1915 de lectuurvoorziening in de stad voor haar rekening had genomen, werd geliquideerd.

De huisvesting bleef - ook na de verhuizing in 1971 - een probleem, waarin pas verandering kwam door de nieuwbouw aan het Zwarte Veldje die in februari 1986 voor het publiek opengesteld werd. Daarmee werd ook een gewenste concentratie van culturele activiteiten bereikt, immers bibliotheek met stadsgalerij en kunst-

uitleen liggen nu vlak bij het Thermenmuseum annex archiefdienst met zijn expositie-mogelijkheden en studiezaal voor onderzoek in de Heerlense archieven en de historische bibliotheek.

J.T.J. Jamar

NOTEN:

1. Publicatie van de Statuten vond onder nr. 358 plaats in het Bijvoegsel tot de Nederlandsche Staatscourant van zondag 22 en maandag 23 februari 1914, nr. 45.
2. A.H. Scheijven, De introductie en verwezenlijking van de leeszaalgedachte in Maastricht tot 1930, in: Campus Liber, Maastricht 1982, blz. 445.
3. H. Greve, Geschiedenis der leeszaalbeweging in Nederland, 's-Gravenhage 1933, blz. 143.
4. In de rijksbegroting van 1913 werd voor het eerst een subsidie uitgetrokken voor een R.K. leeszaal (Amersfoort). H. Greve, a.w., blz. 151.
5. Katholieke Illustratie 50 (1915), 5 (6 nov.), blz. 79.
6. A.G.H., gemeenteraadsnotulen 20 dec. 1916 (blz. 438).
7. A.G.H., zie gemeenteraadsnotulen van 9 november 1920 (blz. 724-729), 16 januari 1924, 26 februari 1925 en 24 februari 1926 (blz. 55-59).

De „bokkerijders” door een antropologe bekeken

Het vorig jaar gaven we in aflevering drie van Het Land van Herle een overzicht van de meningen die door diverse auteurs over de „bokkerijders” naar voren zijn gebracht. Aan het einde vermeldden we kort de mening van mej. Witte, die het verschijnsel „bokkerijders” als een mythe beschouwt, als iets dat in werkelijkheid nooit in die mate heeft bestaan. Zij is inmiddels afgestudeerd in de politieke antropologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Haar doctoraalscriptie over de bokkerijders is in kopie bij enkele bibliotheken aanwezig, o.a. bij die van de Archiefdienst der gemeente Heerlen. Iedere belangstellende kan daar van de scriptie kennis nemen.

Mej. Witte noemt haar werkstuk „een antropologische studie van de bokkerijdersprocessen”. Bestudeerd heeft zij vijf procesdossiers uit de schepenbank Schinnen uit de jaren 1743 en 1750/51, die haar in fotokopie ter beschikking waren gesteld door Mr. J. Kelleter¹. De originelen berusten in het Rijksarchief te Maastricht, Landen van Overmaas, nrs. 2024 en 2025.

In een prettige stijl doet zij in hoofdstuk I verslag van haar bevindingen, daarbij een zeer moderne spelling hanterend. Zij stelt dat de uitvoerige bekentenissen van de verdachten „geen logies geheel” vormen en dat „een chronies gebrek aan interne en onderlinge consistentie het onmogelijk maakt op deze teksten wetenschappelijk verantwoorde uitspraken te funderen over historische wederwaardigheden die erin ter sprake komen”. Zij constateerde namelijk dat de verklaringen die de verdachten aflegden onder pressie van de pijnbank „nauwelijks bleken aan te sluiten bij het relaas van de slachtoffers” zelf; een relaas dat officieel door de griffier van de schepenbank is opgetekend. Onduidelijk is ook, wie bij een inbraak „bepaalde handelingen verrichtte, wanneer dat precies gebeurde en waaruit die handelingen dan wel bestonden. Zelfs de verschillende verklaringen die door één en dezelfde persoon zijn gedaan, blijken niet identiek”².

Mej. Witte is in de bekentenissen ook de elementen van bendevorming nagegaan. Deze zijn eveneens zo onduidelijk en tegenstrijdig, dat de conclusie moet luiden dat op basis van het procesmateriaal „naar wetenschappelijke normen niet in de historische realiteit van een omvangrijk roverskomplot valt te geloven”, met andere woorden dat daarin geen bewijs is te vinden voor een grote georganiseerde bokkerijdersbende. Niettemin was in de 18de eeuw de magistratuur, evenzeer als een groot deel van de bevolking, „overtuigd van de verborgen samenzwering”. Hoe was dat mogelijk? Deze fascinerende vraag wil zij beantwoorden door het stellen van het „antropologische” probleem: „Hoe dachten de mensen in die tijd dan wel?”³

Dat lijkt een veelbelovend begin. Het blijft echter de vraag, of men deze algemene conclusies mag trekken wanneer slechts vijf procesdossiers zijn bestudeerd en dan nog maar van één schepenbank en uit één periode, terwijl er honderden processen op tientallen plaatsen zijn gevoerd, ruim dertig jaar lang. Zonder enig bewijs te leveren achten mej. Witte en kennelijk haar wetenschappelijke begeleiders deze enkele processen representatief⁴.

De weinig gelukkige aanpak wordt in het omvangrijke tweede deel een ware verschrikking. Daar wordt gepoogd de mentaliteit in deze streken te beschrijven. Allereerst wordt gewezen op het particularistisch denken van de gewestelijke autoriteiten. Deze probeerden zoveel mogelijk hun oude rechten en privileges bij bestuur, financiën en rechtsspraak te handhaven tegenover de centrale overheid. Dit is een algemeen erkend gegeven dat in de historische literatuur over de 18de eeuw overal is te vinden. Maar de politiek antropologe - die historie niet haar vak acht - meent dit te moeten aantonen vanuit het verre verleden en begint haar verhaal in het jaar 1356 bij de „Blijde Inkomste” van hertogin Johanna van Brabant. Bijna dertig bladzijden lang volgt dan een betoog, waarbij iemand met enig historisch inzicht de haren te berge rijzen. Schrijfster verwacht geregeld de Souvereine Raad van Brabant, een rechterlijke instantie (de hoogste rechtbank voor Brabant, Limburg en Overmaas), met de Staten van Brabant, de bestuurlijke standenvetegenwoordiging van het gewest Brabant. - Het begrip Staten Generaal, de gezamenlijke vergadering van de Staten der verschillende gewesten, schijnt schrijfster evenmin helder voor de geest te staan. - Vond zij bij een auteur iets uit de 12de of 13de eeuw dat haar quasi-betoog versterkte, dan wordt dat zonder besef van tijdperken en historische ontwikkeling eventjes ertussen gevlochten. Dat de drie Landen van Overmaas in 1661 bij het Partagetractaat uiteenvielen in Staatse en Spaanse delen, schijnt haar te zijn ontgaan. het tegenwoordige Noord-Brabant, destijds Staats-Brabant geheten, rekt zij tot de Zuidelijke Nederlanden. Het uitglijden bij jaartallen en kleine feiten is vergeeflijk, maar getuigt niet van gedegen oriëntatie.

Er volgt een uiteenzetting over de politiek van keizerin Maria Theresia (1740-1780), die haar ideeën over centralisering van het landsbestuur ook in de Oostenrijkse Nederlanden probeerde te verwerkelijken en zodoende in conflict raakte met de gewestelijke Staten. Daardoor ontstond ook in de Oostenrijkse landen van Overmaas een spanningsveld tussen centrale overheid en de plaatselijke autoriteiten. Een belangrijk gegeven. Onbesproken blijft echter hoe de verhoudingen lagen in de andere gebieden waar processen tegen de bokkeijders werden gevoerd: in de Staatse landen van Overmaas, in de gebieden die behoorden tot het hertogdom Gulik of vielen onder het gezag van de prinsbisschop van Luik, en in de vrije rijksheerlijkheden.

Als verder kenmerk voor de mentaliteit wordt een „religieus

Kaartje bij het artikel van A. Blok, Theatrische strafvoltrekkingen onder het Ancien Regime, in: Symposium 1 (1979), blz. 98.

De parochie Herzogenrath ligt op de linkeroever van de Worm, de parochie Afden er tegenover op de rechteroever. De oorsprong van het riviertje is foutief aangegeven; die ligt binnen het stadsgebied van Aken.

absolutisme" aangevoerd. Daarbij zou de abdij Rolduc volgens mej. Witte een doorslaggevende rol hebben gespeeld. Zij baseert zich in grote mate op het vaak onbetrouwbare werk van P.C. Boeren uit 1945 „De abdij Rolduc”. In de ondertitel van dit werk wordt het klooster bombastisch aangeduid als „godsdienstig en cultureel centrum van het hertogdom Limburg (1104-1804)”; op bladzijde 39 doet Boeren er nog een schepje bovenop met de vrijblijvende bewering: „Wie Limburg als zijn vaderland kon noemen, beschouwde Rolduc als zijn kerk”. Dat is koren op de molen van mej. Witte. Zij is inmiddels vergeten dat zij de mentaliteit in de drie landen van Overmaas bestudeert, die onderscheiden waren van het hertogdom Limburg, zoals het door haar gebruikte kaartje illustreert. Boerens overdreven bewering past zij eenvoudig toe op Rolduc en de drie landen van Overmaas: Rolduc zou daarvan „het spirituele centrum” zijn geweest⁵.

Rolduc zou een netwerk (!) van parochies hebben gehad, waardoor het zijn invloed kon doen gelden⁶. In werkelijkheid had Rolduc in de 18de eeuw dertien parochies, waarvan er zeven in het hertogdom Limburg lagen. In de landen van Overmaas echter bediende Rolduc alleen de vlakbij gelegen parochies Kerkrade, Afden en Herzogenrath. In Staats 's-Hertogenrade, in het land van Valkenburg en in dat van Dalem had de abdij geen kerkelijke invloed en ook geen politieke.

Veel kanunniken waren afkomstig uit de bestuursfamilies van het hertogdom Limburg, om precies te zijn 44 van de 142 koorheren die sinds 1680 werden geprotest. In deze scriptie wordt de abdij echter bestempeld als „het familie klooster van Overmaeze”⁷. De achterliggende gedachte is duidelijk: zie hoever de invloed van Rolduc via deze families reikte! In feite kwamen uit de drie landen van Overmaas in de loop van de 18de eeuw slechts 17 kanunniken, waarvan 6 uit de naaste omgeving der abdij.

Het toppunt vormt de mededeling dat de abt van Rolduc, toen hem eind 17de eeuw door Rome het recht verleend werd een mijter te dragen - een hoofddeksel waarmee meer ceremoniële luister aan de abtswaardigheid wordt gegeven -, daarmee „bisschoppelijke waardigheid” ontving en dat „Spanje en Rome hier zo onopvallend mogelijk een soort verkapt bisdom wilden creëren”. Aan Rolduc werden „steeds meer bisschoppelijke rechten” gegund, om het „de kans te geven zich tot een autonoom religieus bolwerk te ontwikkelen”⁸. Was er dan niemand bij de faculteit culturele antropologie die mej. Witte van deze klinkklare onzin kon afhouden?

Aan deze doctoraalscriptie over het bokkerijdersprobleem is hier uitvoerige aandacht besteed, enerzijds omdat er in een paginagroot artikel in Limburg bekendheid aan is gegeven, anderzijds om aan te klagen dat leden van een faculteitsstaf een studente die een veelbelovend werkstuk had samengesteld, de mist instuurden toen zij het thema volgens wetenschappelijke normen wilde uitwerken. De zin van een doctoraalscriptie is toch dat de kandidaat bewijst door eigen onderzoek van de *primaire* bronnen tot het oplossen van een

probleemstelling te komen. Met secundaire werken, met gegevens uit de tweede hand, brengt een kandidaat de „wetenschappelijke verhandeling” niet tot stand; duidelijk ook niet met de „theoretiese en filosofiese raadgevingen” die Martin Vlaming volgens het „Woord vooraf” permanent aan mej. Witte heeft gegeven. Dat was geen leiding, maar misleiding.

L. Augustus

NOTEN:

1. De scriptie draagt als titel „Van een godlooze bezwoorne bende nagtdieven en knevelaers”. Hij is ontleend aan het werkje van Sleinada. De mededeling over de gebruikte bronnen op blz. 121 noot 7 en blz. 150.
2. blz. 17.
3. blz. 30 en 31.
4. blz. 23.
5. blz. 92. Het kaartje van de landen van Overmaas op blz. 146.
6. blz. 79.
7. blz. 79, als titel van het hoofdstukje.
8. blz. 84 en 85.

Bericht

REGISTER LvH

Door ons mede-redaktielid J.T.J. Jamar is weer een register op ons tijdschrift gemaakt over de jaargangen 1981-1985. Zoals in het verleden bestaat ook dit register uit drie delen, nl. een auteursregister, een systematisch en een topografisch register. Het sluit aan bij de vorige registers die van Het Land van Herle verschenen zijn.

Het register is te koop in het Thermenmuseum voor een bedrag van f. 1,-. Het kan u ook toegezonden worden. In dat geval wordt u verzocht een bedrag van f. 1,60 over te maken op ons gironummer 2069907 onder vermelding: Register.

Redaktie.